

አጭር ሐተታ ስለ ግዕዝ ቁጥር አመጣጥ¹

ዮሃንስ ገብረሥላሴ

አህጽሮት

የግዕዝ አገዛ አመጣጥን በተመለከተ ከ1680ዎቹ ማለትም ሂሮብ ሉዶልፍ የኢትዮጵያ ታሪክ በሚል መጽሐፍ ካሳተመበት ጊዜ ጀምሮ በምሁራን መካከል ላለፉት 300 መቶ ዓመታት የክርክር አርእስት ሆኖ ቆይቷል። በተለይ ደግሞ ኦግስቶስ ዲልማን ጠ1850ዎቹ አካባቢ የግዕዝ ሰዋሰው በሚል ባሳተመው መፅሐፍ በአንድ አንቀፅ የግዕዝ ቁጥር ከግሪክ ፊደል የተቀዳ ነው በሚል የገለፀው ላለፉት 150 ዓመታት ካለምንም ተቃውሞ ተቀባይነት አግኝቶ ቆይቷል። ይሁን እንጂ ዲልማን ይህን መላምት ለማጠናከር የተጠቀመው የመካከለኛ ዘመን የብራና ጽሑፎችን ነበር። ምክንያቱም የመጀመሪያዎቹን የግዕዝ ቁጥሮች የያዙ ሐውልቶች የተገኙት በተነፃፃሪ በቅርብ ነበር። በድንጋይ ጽሑፎች መድብል RIÉth 218 በሚል የሚታወቀውና ቁጥር የተፃፈበት ሃውልት ለመጀመሪያ ጊዜ የተገኘው ዓንዛ ማርያም (ሐውዜን ከተማ አጠገብ) በሚባል ቦታ ጠ1931 ዓ.ም ሲሆን ሌላው ጥንታዊ ሊባል የሚችልን የግዕዝ ቁጥር ተፅፎበት የተገኘው ሐውልት ደግሞ የተመዘገበው ሐንዛት በሚባል ትንሽ መንደር ጠ2003 ዓ.ም ሰኔ ወር ላይ ነበር። በተለይ ደግሞ HS1 (Hanzat Stela 1) ተብሎ የተመዘገበው ሐውልት በጣም ጥንታዊ የሚባልን የግዕዝ ቁጥር የያዘ እንደሆነ ይታመናል። ቀደም ባሉት ሐውልቶች ላይ ቁጥር በፊደል ነበር የሚጻፈው። የዚህ ጽሑፍ አዘጋጅ ጥንታውያን አክሱማውን የግዕዝ ቁጥር አናባቢ ከሌላቸው ፊደላትና እነዚህን ፊደላት ለመለየት ይጠቀሙበት ከነበረ ጭረት የፈጠሩዋቸው ሊሆኑ እንደሚችሉ ይሞግታል።

መርኖ ቃላት፡- የግዕዝ አገዛ፣ የግዕዝ ፊደል፣ አናባቢ የሌለው የግዕዝ ፊደል፣ የግሪክ ፊደል፣ ቀዋሚ ጭረት፣ ተገዳሚ ጭረት

1 ይህ ጥናታዊ ጽሑፍ «ፈጠራና ውስት በጥንታዊት ኢትዮጵያ፣አጭር ሐተታ ስለ ግዕዝ ቁጥር አመጣጥ» በሚል ርእስ፤ (በመጀመሪያው ሀገር አቀፍ የባህል፣ ቋንቋ እና ሥነ-ጽሑፍ ግንቦት 14, 2008 ዓም ፡ መቐለ)፤ መቐለ ዩኒቨርሲቲ የሕብረተሰብ ሳይንስና ቋንቋዎችና ኮሌጅ፡ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነጽሁፍ ትምህርት ክፍል ቀርቦ ነበረ። ከተሳታፊዎች ለቀረበልኝ አስተያየት ምስጋና አቀረባለሁ።

Abstract

The origin of Ethiopic numerical signs has been a subject of controversy and hot debate among scholars. No consensus is yet reached. Two groups are immediately noticeable: those who claim Greek origin and those ascribe Ge'ez numerical signs to Ethiopian origin. In this short essay, I will argue that the suggestion of those who claim a Greek origin is largely on a priori assumptions. These scholars base their interpretation solely on medieval paleographical traditions, because the two inscriptions bearing the earliest Ge'ez numerical signs were revealed to scholars relatively recently. RIÉth 218 from Anza (near the town of Hauzen, Eastern Tegray) and HS1 from Hənzat (not far from the small town of Edaga Arbi, Central Tegray) were discovered in 1939 and 2011 respectively. The inscription designated HS1 (Hənzat Stela 1) is important because it bears the oldest numerical ciphers which indicate the usage of symbols (figures) to represent numerals in Ge'ez (Ethiopic); in older inscriptions numbers were written in words. I will argue that Ge'ez numerical signs may have originated from non-vocalized Ge'ez alphabets and Ge'ez punctuation stroke.

Key words: Ge'ez numerical signs, Ge'ez non-vocalized alphabets, Ge'ez punctuation stroke, Greek numbers.

አጭር መግቢያ

ኢትዮጵያ የረጅም ታሪክ ባለፀጋ አገር ስትሆን ቀጣይነት ያለው የመንግስትነት ታሪክ ካላቸው የዓለማችን ጥቂት ሀገራት መካከል በቀዳሚነት ሊጠቀሱ ከሚችሉት ትመደባለች። እንዲሁም ረጅም የስልጣኔና የጽሑፍ ቅርስም ባለቤት እንደሆነች ይታወቃል። ይህም በአህጉራችን አፍሪካ የራሷን ፊደል ላለፉት ሦስት ሺ ዓመታት ያለማቋረጥ የተጠቀመችና እየተጠቀመች ያለች ብቸኛ ሀገር ያደርጋታል። ነገር ግን ይህ የፊደል ቅርስ እንዴት እንደተፈጠረና እንዴትስ ሊያድግ ቻለ ለሚሉ ጥያቄዎች የሚሰነዘሩ መላምቶች ጉዳዩን በቅርበት በሚከታተሉ ሊህቃን መካከል ከፍተኛ ያለመግባባት ምንጭ እንደሆነ ግልፅ ነው።

እንደፊደሉ ሁሉ የግዕዝ ቁጥር እንዴት እንደተፈጠረና እንዴትስ ሊያድግ እንደቻለ ለሚነሱ ጥያቄዎች የሚሰነዘሩ መላምቶች በሊህቃን መካከል ሰፊ ልዩነት

ይስተዋልባቸዋል። የዚህን የስነ-ጽሑፍ ውርስ አመጣጥ በተመለከተ የሚሰነዘሩ ሀሳቦች በሁለት ጎራ ሊመደቡ ይችላሉ። ከግሪክ ፊደል በቀጥታ የተቀዳ ነው የሚለውን ግንዛቤ የሚያራምዱና ኢትዮጵያዊ መሠረት አለው የሚልን ጭብጥ የሚሰነዘሩ በሚል።

ምንም እንኳን የግዕዝ ቁጥር ከግሪክ ፊደል የተወሰደ ነው የሚለውን ሐሳብ ለመጀመርያ ጊዜ የሰነዘረው በአውሮፓ የኢትዮጵያ ጥናት አባት በመባል የሚታወቀው ጀርመናዊው ሂዮብ ሉዶልፍ በ1681 (ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) “የኢትዮጵያ ታሪክ” በሚል በላቲን ቋንቋ ባሳተመው መጽሐፍ (ሥእል ቁጥር 1 ተመልከት) ላይ ቢሆንም እንኳ ሉዶልፍ ይህን ግምት አንስቶ እንደነበር ሳይጠቅስ ነገር ግን በተብራራ ሁኔታ የተነተነው ሌላው ጀርመናዊ የዘመናዊ ኢትዮጵያ ጥናት አባት በሚል በሚታወቀው የግዕዝ ቋንቋ ሊቅ አጉስቶስ ዲልማን ነበር።

Specimen notarum numericarum, quæ à Græcis desumptæ sunt.

Θ̄ : A. 1.	Ϟ̄ : Γ. 3.	Ϡ̄ : Δ. 4.	Ϡ̄ : Η. 8.
Ῑ : I. 10.	Ϡ̄ : Ϝ. 60.	Ϡ̄ : Ρ. 100. &c.	

ሥእል ቁጥር:-1 የግዕዝ ቁትሮች ናሙና ከ Ludolf (No date but [2005]), *Histoire de l’Ethiopie de Job Ludolf*, መግቢያና አርትዖት ቱቢያና ሌሎች ስእል 2.

ዲልማን ይህን ጭብጥ ባብራራበት በ1850ዎቹ የግዕዝ ቁጥር የተጻፈባቸው ሐውልቶች በበቂና በብዛት አልተገኙም ነበር። እሱን የተከተሉ ምሁራን ግን የዚህን ሊቅ የማይለወጥ የተረጋገጠ ግምት (à priori assumption) በጭፍን ከመቀበል በዘለላ ባለፉት ጥቂት ዓመታት የተመዘገቡ አዳዲስ የድንጋይ ላይ ጽሑፎችን እንኳ ለመመርመር ፈቃደኝነት እንዳላሳዩ መገንዘብ ይቻላል። ዲልማን የግዕዝ ቁጥሮች ከግሪክ ፊደል ጋር ተመሳሰለው እንዳያሳስቱ በማለት ጥንታውያኑ ኢትዮጵያውያን ከቁጥሮቹ ራስጌና ግርጌ ላይ ጭረት አደረጉባቸው በማለት እንደ ዋና የመከራከርያ ነጥብ አድርጎ ያቀርባል (ሥዕል ቁጥር 2ን ተመለከት)።

Numerical Signs.

Ethiopic	Greek	Ethiopic	Ethiopic	Greek	
1 ሐ	A	11 ሰ	or better	20 ሰ	K
2 ሀ	H	12 ሰ	" "	30 ሰ	Λ
3 ሁ	I'	13 ሰ	" "	40 ሰ	M
4 ለ	Δ	14 ሰ	" "	50 ሰ	N
5 ሄ	E	15 ሰ	" "	60 ሰ	E
6 ለ	ς	16 ሰ	" "	70 ሰ	O
7 ለ	٪	17 ሰ	" "	80 ሰ	Π
8 ለ	H	18 ሰ	" "	90 ሰ	ϥ
9 ለ	Θ	19 ሰ	" "	100 ሰ	Ρ
10 ሰ	ι			200 ሰ	
				1000 ሰ	
				10000 ሰ	
				100000 ሰ	

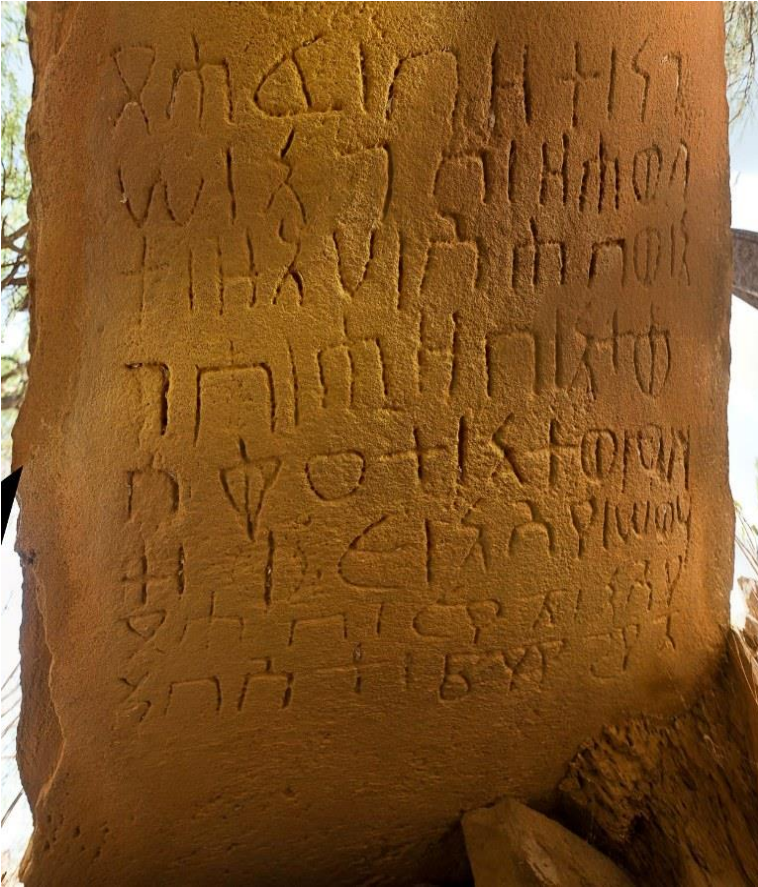
ሥእል ቁጥር 2: ዲልማን፣ 1901፣ ሰንጠረዥ 1

ነገር ግን እነዚህን ጽሑፎች ልብ ብሎ ላስተዋለ ሐውልቶቹና ጠፍጣፋ ድንጋዮች ላይ ተጽፎው የተገኙ የአክሱም ዘመን ቁጥሮች ምንም የራስጌና የግርጌ ጭረት አይታይባቸውም። እነዚህ ጭረቶች የሚታዩት በመካከለኛ ዘመን ብራና ላይ በተጻፉ ቁጥሮች ላይ ነው። የብራናዎቹም ቢሆን ሁሉም እነዚህን ጭረቶች እንደማይጠቀሙ ወይም መጠቀም እንዳልጀመሩ በማስረጃ ማሳየት ይቻላል። ለምሳሌ ዝዋይ ደሴት የተገኘውን ገድለ ካሌብ የተባለ የአስራ አራተኛው ክፍለ ዘመን ብራና ላይ ያሉ ቁጥሮች ምንም አይነት የራስጌም ይሁን የግርጌ ጭረት አይታይባቸውም። በተጨማሪም ፕሮፌሰር ሲግበርት ኡህሊግ የመካከለኛው ዘመን ብራና መጽሐፍት ጥናት መሠረት ጥንታውያን ተብለው የተመደቡ አባዛኛዎቹ መጻሕፍት ላይ የራስጌና የግርጌ ጭረት አይታይባቸውም

2 የሚገርመው ነገር ከሐውልቶቹ አንኳን እያዩ በጃቸው ጽሑፎችን የገለበጡ አይናቸው ካየው ይልቅ ዲልማን ያለውን በማመን በግዕዝ ቁጥሮች ራስጌና ግርጌ ላይ ተገዳሚ ጭረቶች አድርጎበታል። ለምሳሌ Bent 1893 (2005) ገፅ 289 ተመልከት። ይህ ሐውልት RIÉth188 በመባል የሚታወቀው የነጉሥ ኢዛናን የዘመቻ ገድል የሚገልጽ ጽሑፍ የያዘ ሐውልት ሲሁን በቁጥሮች አናትና እግር ስር ምንም አይነት ጭረት አይታይበትም።

3 ይህ ብራና በቁም ጽሕፈት አጣጣሉ ቀደም ብሎ ከነበረ ተመሳሳይ መጽሐፍ በአስራ አራተኛው ክፍለ ዘመን እንደተገለበጠ ይታመናል።

(Uhlig 1990: 24-40):: በአንዳንዶቹ ላይ ጭረት ተደርጎ የሚታይባቸው የዚህ ዘመን አብዛኛ ቁጥሮችም ቢሆን የተፃፉት ከጽሑፎች በጎን በኩል በመሆኑ ለአንባቢ እንዳያስቸግሩ እንዲሁም ዲልማን እንዳለው ከፊደሎቹ እንዲለዩ በሚል የራስገና የግርጌ ጭረት በቁጥሮቹ ላይ ይታያል። ከሁለት በላይ ቁጥሮች ሲገኙ ለሁሉም አንድ ጭረት ይደረግላቸው እንደነበር በብራና መጽሐፍቱ ላይ ይስተዋላል። እዚህ ላይ እንደገና መገለጽ ያለበት ዲልማን እንዳለው ነፍስ ወከፍ ቁጥርን ከነፍስ ወከፍ የግዕዝ ፊደል ለመለየት ሳይሆን ቁጥርን ከጽሑፍ ለመለየት የተደረገ ይመስላል። በተጨማሪም በዚህ ዘመን የተፃፉ የብራና መጽሐፍት በፊደላት መሐከል የሚገኙ ቁጥሮችን ለመለየት የራስገና የግርጌ ጭረት ቢጠቀሙ ሊያስገርም አይገባም። ምክንያቱም ቁጥሮቹ ከነዚህ ፊደሎች የተገኙ በመሆናቸው መመሳሰላቸው የግድ ይሆናል። በዚህም ምክንያት መለያ ምልክት ያስፈልጋቸዋል። ከዚህ የምንረዳው የግዕዝ ቁጥር የግሪክ ቀጥተኛና ያልተፋለሰ ቅጂ ነው ብለው የሚከራከሩ ምሁራን የሚያቀርቡት ዋና የመከራከርያ ጭብጥ ድንጋይ ላይ ተጽፈው ከሚገኙ መረጃዎች ሳይሆን በመካከለኛው ዘመን ብራና ላይ ተጽፈው በተገኙ ቁጥሮች ላይ በመመርኮዝ እንደሆነ ከራሱ ከዲልማን የመከራከርያ ነጥብ መረዳት ይቻላል። በተጨማሪም ወረድ ብዬ በሰፊው ለማሳየት እንደምሞከረው ሁለቱ ለመጀመርያ ጊዜ የግዕዝ ቁጥር ተቀርቦ የተገኘባቸው ድምፅ አልባ የሐውልት ላይ ጽሑፎች ማለትም የዓንዛ ማርያም (RIÉth 218)ና የሕንዳት ገብርኤል (HS1)፤ የመጀመርያው በ1931 ዓ.ም (1939 ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ሁለተኛው ደግሞ 2003 (2011 ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ዓ.ም ነበር የተገኙት ። የዓንዛ ማርያም የሐውልት ላይ ጽሑፍ ዲልማን ትንታኔውን ካቀረበ ከሰማንያ ዓመት በኋላ የተገኘ ሲሆን የሕንዳት ገብርኤል ደግሞ ከዲልማን አንድ መቶ ጎምሳ ዓመት በኋላ የተመዘገበና ለሕትመት የበቃ ነው። የግዕዝ ቁጥር ራሱን በቻለ ምልክት ከመወከሉ በፊት አጎዝ በፊደል ነበር የሚገለጸው። የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ጥናት የሚያመለክተው የግዕዝ ቁጥር መጠቀም የተጀመረው በተለምዶ ይታወቅ ከነበረበት አራተኛ ክፍለ ዘመን አጋማሽ ከክርስቶስ ልደት በኋላ ሳይሆን ከዚህ ጊዜ በአንድ ክፍለ ዘመን (100 ዓመታት) ያህል ቀደም ብሎ ከክርስቶስ ልደት በኋላ በሶስተኛው ክፍለ ዘመን የመጀመርያዎቹ ዓስርት ዓመታት እንደሆነ ነው (Yohannes Gebreselassie 2014: 16; ድጋሚ የተሻሻለ ሕትመት Bulakh, Yohannes Gebre Selassie 2022: 125-159.)። (ሥእል ቁጥር 3ንና 4ን ተመልከት)

ሥእል ቁጥር 3: የዓንዛ ማርያም ሐውልት (ፎቶ ሃይላይ ተክላይ)

ከላይ የተጠቀሱት ድምፅ አልባ ፊደሎች ያሉባቸው ሐውልቶች መገኘት የሚያረጋግጠው ምናልባትም የግዕዝ ቁጥር አናባቢ ከሌላቸው የግዕዝ ፊደላትና በዚሁ ዘመን ጥቅም ላይ ይውል የነበረ የቃላት መለያ ጭረትን በመጠቀምና መጠነኛ ለውጥ በማድረግ ሊፈጠር እንደቻለ ፍንጭ ይሰጣል። ይህ ቁጥር የግዕዝ ቋንቋ አናጋሪ ፊደል ጥቅም ላይ ከመዋሉ ከአንድ መቶ ዓመታት ቀደም ብሎ ስራ ላይ የዋለ እንደመሆኑ ለአናጋሪ ወይም ድምፅ ሰጪ ፊደላት መፈጠርም የራሱ አስተዋጽኦ ሊኖረው እንደሚችል የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ግርድፍ ጥናት ያመለክታል። ይህም ግዕዝ እርስ በራሱ ተዋዋሰ እንጂ ቁጥሩ የግሪክ ቅጂ ሊሆን እንደማይችል አመለካከት ነው። ነገር ግን በሂደት ሃይማኖታዊ መጻሕፍት ከግሪክ ወደ ግዕዝ መተርጎም ሲጀምሩ በግዕዝ ቁጥርም ላይ የግሪክ ተጽእኖ እየበረታ ሊሄድ እንደሚችል መገመት አያዳግትም።

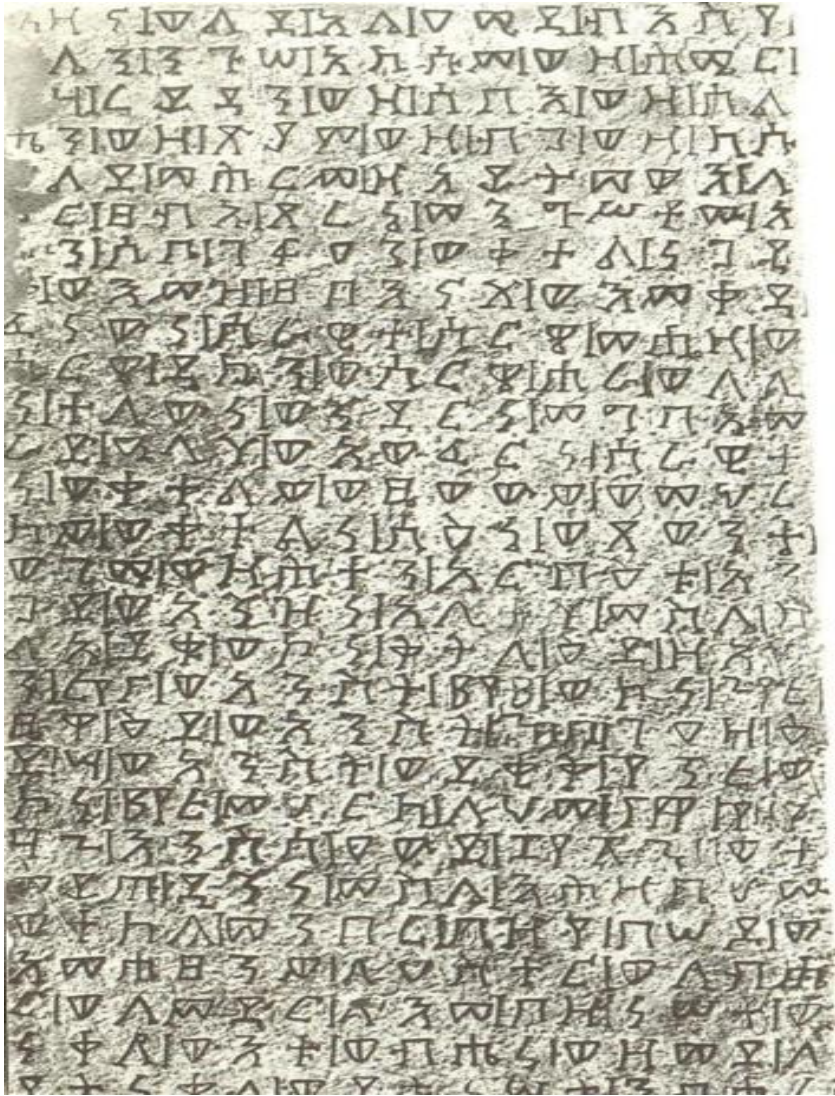
ባለ ድምፅ የግዕዝ ፊደሎች በተለይ በኋላ ዘመን የታከሉትን የግዕዝ ፊደሎች ለምሳሌ 'ጳ'፣ 'ጥ'ንና የመሳሰሉትን ጨምሮ የግዕዝ ቁጥርን ወክለው በቀጥታ አገልግሎት ላይ ውለው እንደነበረ በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት በተደጋጋሚ ስለሚጠቀስ ስለዚህ የፊደል ቅርስ አመጣጥና እድገት እንዲሁም ስለቅደም ተከተሉ አጠር ያለ ሐሳብ መሰንዘር የግድ ይላል።

የግዕዝ ፊደል አመጣጥና እድገት

የግዕዝ ፊደል አመጣጥን በሚመለከት አብዛኞቹ ምሁራን ከጥንታዊ ሳባውያን ፊደል የመጣ ነው በሚለው ሃሳብ የሚስማሙ ቢሆንም በዘመኑ ከነበሩት ሁለት ዓይነት የጽሑፍ ዝርያ ግንዶች ማለትም ሞኑመንታል ወይም ጉልህ (monumental) እና ከርሲቭ ወይም ረቂቅ (cursive)፣ የግዕዝ ፊደል ከየትኛው ነው የተገኘው ለሚለው ጥያቄ ሰፊ ልዩነት አለ (Schneider R., 1983; 412-416; Yohannes Gebreselassie, 2015: 161-167፣ ድጋሚ የተሻሻለ ሕትመት Bulakh, Yohannes Gebre Selassie 2022: 125-159)።

ግዕዝ ቁጥርን በፊደል ከመገለጽ ወደ አገዝ ከለወጠው የስነ-ጽሑፍ አብዮት በኋላ በአክሱም ነገሥታት ትእዛዝ የተጻፉ የዘመቻ ገድልን የሚተርኩ ረጃጅም ጽሑፎች ብቅ ማለት ጀመሩ። የታላቁ ንጉሥ ዒዛና የሐውልት ላይ ጽሑፎች በቀዳሚነት ከሚጠቀሱት ናቸው። የዚህ ንጉሥ የሐውልት ጽሑፎች መጀመርያ በድምጽ አልባ ፊደሎች እየተጻፉ ከቆዩ በኋላ በድምጽ ሰጪ ፊደላት መጻፍ ሲጀምሩ ከፍተኛ የሆነ የስነ-ጽሑፍ ልቀት ማንፀባረቅ ጀመሩ። ይህ ግዕዝ ድምፅ አልባነቱን ትቶ ድምፅ ያላቸው ፊደሎች የተፈጠሩበትን ዘመን ከክርስቶስ ልደት በኋላ በ 320 ዓ.ም አካባቢ ሲሆን ንጉሥ ኢዛና ክርስትናን ከተቀበለበት ዘመን ጋር ይገጣጠማል (ይህን በሚመለከት ሥዕል ቁጥር 5ሀ ና ለ 3 ተመልከት)። ይህ በነባር ፊደላት ላይ ጭረት ወይም ቀለበት በመጨመር ድምፅ እንዲኖራቸው የማድረግ ዘዴ ግዕዝን ወደ አዲስ ምዕራፍ ያሸጋገረ የጥንታውያን ኢትዮጵያውያን ፈጠራ ውጤት ተደርጎ ሊወሰድ ይቻላል። ግዕዝ የስነ-ጽሑፍ ቋንቋ መሆን ከጀመረበት ከክርስቶስ ልደት በኋላ ከሁለተኛው ክፍለ ዘመን አካባቢ ጀምሮ ከሌሎች የሴማውያን ጽሑፎች በተለየ ከግራ እጅ ወደ ቀኝ እጅ ሲገናኙ የነበረ ለመሆኑ በሐውልትና በነሐስ ላይ የተገኙ ጽሑፎች ማስረጃ ናቸው። ለዚህም የግሪክ ተጽእኖ በተደጋጋሚ ቢጠቀስም እንዴትና መቼ የሚሉ ጥያቄዎችን በሚመልስና በሚያብራራ ሁኔታ የቀረብ ጥናት እስካሁን ድረስ ሊቀርብ አለመቻሉ የጭብጡን ተአማኒነት ጥርጣሬ ውስጥ እንዲገባ ያደርገዋል። ታላቁ ጀርመናዊ የግዕዝ ቋንቋ ሊቅ አገስት ዲልማን ይህንን የኢትዮጵያውያን ፈጠራ እንደሆነ እንደሚከተለው ይገልጻል፤ “የውጭ ተጽእኖ በዚህ [በፊደል ድምፅ] ላይ

መታሰብ አይኖርበትም፣ የዚህ ፈጠራ ባለቤቶች ኢትዮጵያውያን [በዲልማን አገላለፅ አቢሲኖውያን] ብቻ ናቸው” (Dillmann 1907: 25)።

ሥዕል ቁጥር 5ሀ: RIÉth188 ንጉሥ ኢዛና ክርስትናን ከተቀበለ በኋላ በባለ ድምጽ የግዕዝ ፊደላት በሐውልት ላይ የተጻፈ የዘመቻ ገድል Buxton 1970: 206, no 25.

1. H ና | ዐ ል ደ | ለ ለ | ዐ ማ ደ | ብ ለ ስ ያ |
2. [ሐ] ሴ ኔ | ኔ ሺ W | ለ ስ ሴ W | ዐ H | ሐ ሜ ር |
3. [ዐ] H | ር ደ ደ ኔ | ዐ H | ስ በ ለ | ዐ H | ስ ል
4. ሐ ኔ | ዐ H | ደ ቃ ሞ | ዐ H | ብ ጋ | ዐ H | ለ ስ |
5. [ዐ] ል ደ | ማ ሐ ር ም | H ለ ደ ተ ማ ዐ ለ | ለ
6. ፀ ር | ፀ ብ ሹ | ጸ ር ኔ | ማ ኔ ግ ም ተ ሠ | ለ
7. [ደ] ኔ | ስ ሴ | ግ ፋ ዐ ኔ | ዐ ቀ ተ ል | ኔ ጋ ደ
8. . | ዐ ሴ ም ዝ | ፀ በ ለ ና ሉ | ዐ ለ ም ቀ ደ |
9. ፈ ኔ ው ኔ | ስ ራ ሞ ተ | ስ ር ቁ | ማ ሐ H | ዐ
10. ስ ር ዌ | ደ ለ ኔ | ዐ ስ ር ዌ | ሐ ራ | ዐ ለ ሴ
11. ኔ | ተ ለ ዐ ኔ | ዐ ኔ ደ ር ኔ | ም ግ በ ለ | ማ
12. ረ ደ | ዑ ለ ሃ | ዐ ለ ዐ ፈ ር ኔ | ስ ራ ሞ ተ
13. ኔ | ዐ ቀ ተ ል ሞ | ዐ ዒ ዐ ዐ ሞ | ዐ ማ ሃ ረ
14. ሺ ሞ | ዐ ቀ ተ ል ኔ | ስ ዕ ኔ | ዐ ጸ ዐ ኔ ተ |
15. ዐ ራ ም | ዐ H ሐ ተ ኔ | ለ ር በ ዕ ቱ | ለ ኔ
16. ጋ ደ | ዐ ለ ኔ ዝ ኔ | ለ ሴ ተ ሃ | ም ስ ለ | ሺ
17. ል ሹ | ደ ቁ | ዐ ግ ኔ | ቀ ተ ለ | ዕ ደ | H [ለ ደ]
18. ኔ | ረ ደ ገ | ዐ ለ ኔ ስ ተ | ፀ ደ ፀ | ዐ ስ | ኔ ደ ረ |
19. ዒ ዋ | ዕ ደ | ዐ ለ ኔ ስ ተ | . . . | ገ ዐ ዝ | ዕ
20. ደ | ማ | ዐ ለ ኔ ስ ተ | ዐ ደ ቁ ቅ | ደ ግ ረ | ዐ
21. ስ ኔ | ፀ ደ ረ | ም ሃ ር ስ | ለ ሃ ም | ገ ም | ደ ሃ ደ
22. ማ ረ | ለ ኔ ስ ስ | ዐ ው ደ | ጥ ደ ጽ . . | ዐ ተ
23. ማ ደ ጠ | ደ ኔ ኔ | ም ስ ለ | ስ ሐ ዘ በ | [ሺ] ደ [ኔ |]
24. ዐ ተ ስ ለ | ማ ኔ በ ረ | በ ዝ ደ | በ ማ ደ | ዐ
25. ስ ማ ሐ ፀ ኔ ም | ለ ዐ ስ ተ ር | ዐ ለ በ ረ
26. ጸ | ዐ ለ ም ደ ር | ዐ ለ ማ በ | H ኔ ማ ተ | ዐ
27. ኔ ቀ ሴ | ዐ ለ ቱ | ዐ በ ሐ ረ | ዐ H ማ ደ | ለ
28. ደ ተ ኔ ቀ ል | ዐ ደ ተ ኔ ማ ተ | ለ ብ ሐ ራ
29. ለ ደ ማ ለ | ዐ ተ ተ | ለ ማ ሐ
30. ር ም | H ዐ ለ ደ ኔ | . . . ም . ለ ሃ ም | ደ |

ሥዕል ቁጥር 5ለ: በቴክኖር ቤንት በ1993 ለሕትመት የበቃ ተመሳሳይ ጽሕፈት Bent 1993: 259

ይህ የግዕዝ ፊደልን ከድምፅ አልባነት ወደ ባለ ድምፅ ስነ-ጽሑፍነት ያሸጋገረ ለውጥ ለዚህ ቋንቋ እድገት ምን ያህል አስተዋጽኦ እንዳደረገ መገንዘብ አያዳግትም። በተለይ ደግሞ

ለቤተክርስቲያን (ሃይማኖታዊ) ስነ-ጽሑፍ እድገት ጉልህ ድርሻ አበርክቷል። ለምሳሌ በማራብ የመን ውስጥ የተገኘ ስለ አፄ ካሌብ የናግራን ክርስቲያኖችን ለመታደግ በ 525 ዓ.ም ስላደረገው ዘመቻ የሚጠቅስ ሐውልት ላይ ተጽፎ የተገኘ የዘመቻ ገድል ብዙ የመጽሐፍ ቅዱስ ጥቅሶችን የያዘ ሲሆን (Pirenne & Gigar Tesfaye 1982: 105-122) በዚህ ዘመን ወይም ትንሽ ቀደም ብሎ መጽሐፍ ቅዱስ ከግሪክ ወደ ግዕዝ ተተርጉሞ እንደነበር በማያወላውል ሁኔታ አመለካከት ነው (Zuurmond 2003: 563a-564a; Knibb 2003: 565a-b)።

ቀደም ያሉት ድንጋይ ላይ ተጽፏል የተገኙ የግዕዝ ጽሑፎች በአሁኑ ዘመን ውጥንቅጡ በጠፋበት ሁኔታ የምንጠቀምባቸውን እንደ ዐ/አ፣ ሀ/ሐ/ሃ፣ ሰ/ሠ፣ ፀ/ጸ፣ ያሉ ፊደላት የሚወክሉትን የድምፅ አይነት በመለየት ጥንታውያን ኢትዮጵያውያን ይጠቀሙ እንደነበር ከነዚህ ጽሑፎች መረዳት ይቻላል። ይህ የተዘበራረቀ አጠቃቀም ከአክሱማውያን ስልጣኔ መውደቅ በኋላ ሊጀምር እንደሚችል አንዳንድ ምልክቶች አሉ።

የግዕዝ አጎዝ አመጣጥ

በመግቢያዬ ላይ ለመጥቀስ እንደሞከርኩት የግዕዝ አጎዝን አመጣጥ በተመለከተ ከግሪክ በቀጥታ የተቀዳ ነው የሚለው አመለካከት በብዙ በመስኩ ምሁራን የሚደገፍ መላምት ሲሆን የግዕዝ አጎዝ ኢትዮጵያዊ መሠረት አለው የሚሉ ምሁራን ቁጥራቸው ያነሰ ነው። ከዚህ ቀጥሎ እነዚህን ሁለት ጭብጦች ነው ሰፋ ባለ ሁኔታ ማቅረብ የምሞክረው። የእነዚህን ሁለት መላምቶች ጭብጥ እንሚከተለው አቀርባለሁ።

ሀ) የግዕዝ አጎዝ ከግሪክ የተቀዳ ነው

ቀደም ብዬ ለመግለጽ እንደሞከርኩት ስለ ግዕዝ ቁጥር የግሪክ ቅጂነት ለመጀመርያ ጊዜ የቀረበው በሂዮብ ሉዶልፍ ነበር። ከሱ በኋላ ዲልማን ይህን ሀሳብ በማብራራት ሰፊ ተቀባይነት እንዲኖረው አደረገ። ዲልማን ስለ ግዕዝ ቁጥር አፈጣጠር እንዲህ በማለት ይጀምራል፤ ኢትዮጵያውያን “የአጎዝ ምልክታቸውን የተዋሱት ከግሪካውያን ነው” (Dillmann 1907:33)። ትንታኔውንም በመቀጠል፤ “[ኢትዮጵያውያን] የራሳቸው የሆነ [ቁጥር] ይኑራቸው አይኑራቸው በተለይም የራሳቸውን ፊደል በአጎዝነት ይጠቀሙ ኖረው ይሁን አይሁን የምናውቀው ነገር የለም። የግሪክ አጎዞች በድንጋይ ላይ በተቀረጹ ጽሑፎቻቸው ላይ እንደሚታዩ ግን ግልጽ ነው። ነገር ግን በተቻላቸው መጠን እነዚህ የባዕድ አጎዞች (ምልክቶች) የግዕዝ ፊደላትን እንዲመስሉ ሙከራ ተደርጓል። በዚህም

4 በዚህ መጽሐፉ ላይ ዲልማን አቢሲኒያውያን ብሎ ነው የሚጠራቸው ።

ምክንያት ፵፤ ሣ የተባለውን ፊደል፤ ፶፤ ሦ" ፳ ደግሞ ጥንታዊውን ፍ⁵ ወዘተ (Dillmann 1907:33) እንዲመስሉ እንደተደረጉ ይገልጻል። በዚህ መንገድ የግዕዝ ፊደላት "በሠንጠረዥ አንድ ላይ የቀረቡት [የግዕዝ ቁጥሮች] በስተመጨረሻ እንዲፈጠሩ" ምክንያት ሆኑ (Dillmann 1907:33)። በመቀጠልም ዲልማን ጭብጡን ሲያጠቃልል እነዚህ ምልክቶች የግዕዝ "አኅዝ መስለው እንዲታዩና [ከግዕዝ] ፊደል ጋር እንዳያሳስቱም ተገዳሚ ጭረት ከፊደሉ ራስጌ [ትርአስ] እንዲሁም ከግርጌ [ትርጋጽ] ተደረገላቸው" ይለናል (ዝኒ ከማሁ)። እንግዲህ ይህች አጭር አንቀጽ ናት ላለፉት አንድ መቶ ሐምሳ ዓመታት የግዕዝ አኅዝ ከግሪክ የተቀዳ ነው ለሚለው የምሁራን አመለካከት "ንቅንቅ" የማትል እውነት ሆና የቆየችው።

ይህ የዲልማን አስተያየት ብዙ የዘርፉ ተማሪዎችን ትኩረት የሳበ ሆኗል። ከነዚህም ውስጥ የኢትዮጵያ ቤተክርስቲያን (የቤተክህነት) ሊቃውንትም በተደጋጋሚ ይጠቀሳሉ። ምናልባትም የዲልማንን ሃሳብ ለመደገፍ የመጀመርያው ከነበሩ ኢትዮጵያዊ ሊቃውንት አንዱ አባ ገብረ ኢየሱስ ኃይሉ ነበሩ። አባ ገብረ ኢየሱስ በነሐሴ 23 ቀን 1936 ዓ.ም በቤተ መጻሕፍት ወመዘክር ተጋብዘው ያደረጉት ንግግር በ1939 ዓ.ም የታተመ ሲሆን በዚሁ መጽሐፍ ስለ ግዕዝ ፊደል አኅዝ አመጣጥ እንዲህ ሲሉ ይሞግታሉ፡- "የቁጥራችን ፡ አጻጻፍ ፡ ተግሪኮቹ ፡ ፊደል ፡ የመጣ ፡ ነው። የሳባ ፡ ቁጥር ፡ ግን ፡ ፊተኞች ፡ የሚያደርጉት ፡ እንደነበረ ፡ በዘንገች ፡ ቁጥር ፡ ነው" (ገብረ ኢየሱስ ኃይሉ 1939 ፡ ገጽ ፡ 30)። ሌላው በግንባር ቀደም ተጠቃሽ ሊቅ ደግሞ አለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ናቸው። **መዝገበ ፊደል** (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926/1965 ገጽ:3-5) በተሰኘ መጽሐፋቸው እንዲሁም ከሳቸው ህልፈተ ሕይወት በኋላ በደቀ መዝሙራቸው በደስታ ተክለ ወልድ በ 1948 ዓ.ም የታተመው መጽሐፈ ሰዋሰው በተባለ መጽሐፋቸው ውስጥ የግዕዝ ፊደላት ሥርዓት (ቅደም ተከተል) እንዲሁ የቁጥሩ ውክልና የተፋለሰው በመጀመርያው ጳጳስ አባ ሰላማ መሆኑን ይገልጻሉ (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1848: 27-28, 38)። ኢትዮጵያዊው የቤተክርስቲያንና የኢትዮጵያ ታሪክ ምሁር ሥርግው ኃብለ ሥላሴ ደግሞ ካለማመንታትና በደፈናው እንዲህ ሲሉ ይደመድማሉ "በእውነቱ ይህ አኅዝ ያላንዳች ለውጥ ከግሪክ የተወረሰ ነው" (Seregew Hable Sellasie: 1972: 90)። ሌላው ኢትዮጵያዊ

5 ምንም እንኳን ጥንታዊው 'ፍ' የግእዝ አኅዝ '፪'ን እንደሚመስል ዲልማን እንዲሁም አስረስ የኔሰው ቢገልጹም፡ የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ በአክሱም ዘመን በተጻፉ ሐውልቶች ላይ (ለምሳሌ RIÉth 188 መስመር 26፣ እንዲሁም RIÉth 189 መስመር 51 ተመልከት) እንዲሁም ሊትማን ሸኔደር እና ድሬውስ ባዘጋጁት የጥንታዊ ግዕዝ ፊደላት ሠንጠረዥ ላይ ይህን ከላይ የተገለጸውን ፊደል ቅርጽ የሚመስል እንዳላየ መግለጽ ይወዳል።

የቋንቋ ምሁር ጌታቸው ኃይሌ ደግሞ “የግዕዝ አኅዛት የተወሰዱት ከግሪክ ፊደል ነው፤ በኮፕቲክ ቤተክርስቲያን አገናኝነት” ካሉ በኋላ “ነገር ግን ጊዜ በብርቱ ለውጧቸዋል” በማለት ይደመድማሉ “(Getatchew Haile 1996: 574)። ቶማስ ዚተልማን የተባለ ጸሐፊ በበኩሉ ለኢንሳይክሎፒድያ ኢትዮፕካ ባቀረበው አጭር ጽሑፍ የግዕዝ ቁጥር የተፈጠረውና ያደገው ከሚድትራንያን አካባቢ በመጡ ነጋዴዎች ተጽእኖ ስር በመሆኑ ከጥንታዊ ግሪክ ፊደል ቁጥርን የመወከል ሃሳብ ተውሷል ይላል (Zitelmann 2007: 1202)። በጣም በቅርብ ደግሞ በማንፍሬድ ክሮፕ የተሰነዘረ ሃሳብም እንደሚከተለው ይደመድማል፤ “በደንብ እንደሚታወቀው እነዚህ አኅዞች የመጡት ከግሪክ የፊደል አኅዞች ነው። ኢትዮጵያም የደረሰው በኮፕቶች በኩል አድርጎ ወይም ከሄለናዊው ዓለም ጋር በነበረ ቀጥተኛ ግንኙነት ነው” (Kropp 2012: 181)።

እነዚህ ሁሉ ቁንጽልና ያልተብራሩ እንዲሁም መቼና እንዴት ለሚሉ ጥያቄዎች መልስ መስጠት ያልሞከሩ ድምዳሜዎች ናቸው። ሁሉም ለማረጋገጥ የሚሞክሩት “ስር የሰደደን” የዲልማንን እውነት ነው። አንዳቸውም ደጋፊ ማስረጃ፣ ጠለቅ ያለና አዲስ ትንታኔ ማቅረብ አልቻሉም። የግዕዝ ቁጥር ከግሪክ መወረስን በማስመልከት ረጅም ርቀት በመጓዝ ሰፊ ትንታኔ ለመስጠት የሞከሩት የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ሊቅ የነበሩት አለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ብቻ ነበሩ። እኝህ ሊቅ በህይወት በነበሩበት ወቅት በ 1926 ዓ.ም ድሬዳዋ ላይ በታተመ መዝገበ ፊደል በተሰኘ መጽሐፋቸው የግዕዝ ፊደል ቅደም ተከተልን ከግዕዝ ቁጥር ጋር ያገናኙታል። እንደሳቸው አባባል የዚህ ፊደል ቅደም ተከተል ጥንት ከነበረበት አ-በ-ገ-ደ ወደ ሀ-ለ-ሐ-መ የተቀየረው ክርስትናን ወደ ኢትዮጵያ እንዳስገቡ በሚነገርላቸው በሰላማ ከሳቴ ብርሃን ወይም ፍሬሚናጦስና በተከታዮቻቸው እንደነበረ እንዲህ ሲሉ ይሞግታሉ፤

የፊደል፡ ተራ፡ የተፋለሰና፡ አልፍ፡ አ፡ ክርስቱ፡ ከቀዳማዊነት፡ ተነቅሎ፡ በርሱ፡ ፈንታ፡ ሆይ፡ ሀ፡ መዝገመሪያ፡ ፊደል፡ የኾነ፡ ከሣቴ፡ ብርሃን፡ ከሚባለው፡ ካንደኛው፡ ሰላማ፡ ከመዝገመሪያው፡ ጳጳስ፡ ከፍሬ፡ ሚናጦስ፡ ወዲህ፡ ነው። አበገደ፡ የነበረውን፡ ሀለሐመ፡ ብለው፡ ከላይ፡ እስከ፡ ታች፡ ያፋለሱትም፤ ክርሱ፡ ጋር፡ ዐብረው፡ የነበሩ፡ ጽርአውያንና፡ ቅብጣውያን፡ ናቸው፡ ይባላል። ያፋለሱበትም፡ ምክንያት፡ የግእዝን፡ ፊደል፡ ከአኃዝነት፡ አውጥቶ፡ የርሳቸውን፡ ፊደል፡ በግእዝ፡ ፊደል፡ ላይ፡ አኃዝ፡ አድርጎ፡ ለማግባት፡ አልፋ፡ ቤታ፡ ጋማ፡ የነበረውን፡ (፩፻፲)፡አሐዱ፡ ክልኤቱ፡ ሠለስቱ፡ እያሉ፡ አላኳያውና፡ አላምሳያው፡ ለመጣ፡ ለመፈደል፡... እንዲመቻቸው፡ ነው። እንሆ፡

6 የግብጽ በተለይም የኢየሩሳሌም ቆይታቸው እንዲሁም በውጭ ቋንቋ የተጻፉ መጽሐፍትን አንብበው መረዳት በመቻላቸው የነዚህ የውጭ ምሁራን ተጽእኖ በዚህ ድምዳሜያቸው ላይ ተጽእኖ እንዳሳደረ ይገመታል። ከትግርኛ አማርኛ እና ግዕዝ በተጨማሪ አረብኛ እብራይስጥኛና ግሪክኛን አቀላጥፈው ይናገሩ እንደበነር ይገለጻል።

ይህ፡ ከአሐዱ፡ እስከ፡ እልፍ፡ (፩—፱)፡ ያለ፡ አኃዝ፡ ከሰብዓ፡ (፳)፡ በቀር፡ ኹሉም፡ የጽርእና፡ የቅብጥ፡ ፊደል፡ ነው። ይኸውም፡ ር፡ ያረፈ፡ ከሚከሮን፡ ከሚሉት፡ ከታናሹ፡ ያ፡ ስም፡ የመጣ፡ ነው። ፶ና፡ ፷ም፡ የጽርእ፡ ር፡ ነው፤ መልኩ፡ የግእዝን፡ የ፡ ይመስላል። ፮ና፡ ፯ም፡ የጽርእ፡ ዜታ (ዜድ) ነው፤ መልኩ፡ የገን፡ ኃምስና፡ ሣልስ፡ ይመስላል። ፴ና፡ ፵፡ ተዛውረውና፡ ተዘቅዝቀው፡ አለቦታቸው፡ አለመልካቸው፡ ተጥፈዋል፤ እኒሁም፡ በጽርእና፡ በቅብጥ፡ ኒ፡ ሚ፡ ላምዳ፤ በሮማይስጥ፡ ኤን፡ ኤም፡ ኤል፡ የሚባሉት፡ ናቸው። ፯ም፡ የነሱው፡ አኃዝ፡ ነው፤ መልኩ፡ ተለውጦ፡ እንደ፡ ን፡ ኹኗል፤ በወዲያ፡ ግን፡ ራሱ፡ ግጥም፡ ነው፤ አግሩም፡ ቀጥ፡ ያለ፡ ነው። ጥንታዊውም፡ የግእዝ፡ አኃዝ፡ እንደ፡ ጽርእ፡ እንደ፡ ቅብጥ፡ እንደ፡ ዕብራይስጥ፡ ርሱው፡ ራሱ፡ ፊደሉ፡ እንጂ፡ እንዳረብና፡ እንደ፡ ላቲን፡ ሌላ፡ ትርፍ፡ አኃዝ፡ አልነበረውም (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 3)።

ወረድ ብለው ደግሞ እኝህ ሊቅ የዚህ ፊደል ቅደም ተከተል እንዴት የግዕዝ ቁጥርን አጠቃቀም እንዳፋለሰና ከጊዜ በኋላ ግን የአቡጊዳ ፊደል (አበገደ) አቀማመጥ ሸዋ ውስጥ በተለይም ደብረ ሊባናስ ቤተ ክርስቲያን እንዲሁም ሰሜን (አውራጃ) ውስጥ በመገኘቱና በመስፋፋቱ በአቡነ ሰላማና ተከታዮቹ በነበሩት ጽርአውያንና የግብጽ ኮፕቲኮች ተፋልሶ የነበረው የግዕዝ ፊደል ተራና ከሱ ጋርም ተያያዥነት የነበረው ፊደሉን ራሱን እንደ ቁጥር የመጠቀም ልምድ እንዴት እንዳንሰራራ እንዲህ በማለት ይገልጻሉ፤

አጣጣፉም፡ እንዳረብና፡ እንደ፡ ሱርስት፡ እንደ፡ ዕብራይስጥ፡ ከቀኝ፡ ወደ፡ ግራ፡ የነበረው፡ ተዛውሮ፡ እንደ፡ ጽርእ፡ እንደ፡ ቅብጥ፡ ከግራ፡ ወደ፡ ቀኝ፡ የኾነ፤ የግሱም፡ አካሄድ፡ ተለውጦ፡ ሥሩ፡ ጫፍ፡ መጨረሻ፡ ጫፍ፡ ሥር፡ መነሻ፡ የኾነ፡ በነሱው፡ እጅ፡ ነው። ይህም፡ ሐዲስ፡ ሥራ፡ የግእዝን፡ ፊደል፡ ከጥንታዊ፡ ሕገ፡ ከሴም፡ ቋንቋ፡ ዐዋጅ፡ አውጥቶ፡ ጥርጊያ፡ መንገዱን፡ አጥፍቶ፡ ቀጥጥን፡ አሳስቶ፡ በዚህ፡ ብቻ፡ የቀረ፡ አይደለም፤ ከዚህ፡ ይልቅ፡ ደግሞ፡ ያልፋ፡ ወደ፡ ምስጢር፡ አፍርሷል። ከዚህ፡ ወዲህ፡ በኢትዮጵያ፡ አበገደ፡ እየተረሳና፡ እየጠፋ፡ ሀለሐመ፡ እየሰፋ፡ ሂደል፤ ኋላ፡ ግን፡ በኹሉ፡ አገር፡ ጠፍቶ፡ በሺዋ፡ በሰሜን፡ ሰለ፡ ተገኘ፡ እኩሉ፡ የሺዎች፡ ፊደል፡ እኩሉ፡ የሰሜኖች፡ ፊደል፡ ይሉታል፤ ርሱ፡ ግን፡ ከጥንት፡ ከሰላማ፡ በፊት፡ የነበረ፡ አንቲካ፡ ፊደል፡ ነው። አንቲካነቱም፡ ሊታወቅ፡ ባኩስም፡ ሐውልት፡ በየመን፡ በሕምያር፡ ጥፈት፡ በየዋሻውና፡ በየደንጊያው፡ ተቀርጦ፡ ይገኛል፤ በሺዋም፡ በያድባራቱ፡ በየዳማቱ፡ ይልቁንም፡ በደብረ፡ ሊባናስ፡ በቡልጋ፡ መማርያቸው፡ ማስተማርያቸው፡ ርሱ፡ ነው” (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 3-4)።

አለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ የግዕዝን አኅዝ ጽርአዊነት ሙግታቸውን ያጠናክርልኛል ያሉትን ተጨማሪ ማስረጃ እንዲህ በማለት ያስነብቡናል፤

በዚህ፡ ላይ፡ ደግሞ፡ የፊደላችን፡ ረድፍና፡ ተራ፡ አንቲካውና፡ እውነተኛው፡ አበገደህ፡ እንደ፡ ኾነ፤ ሀለሐመሠ፡ እንዳይደለ፤ ዐረቦች፡ ሳይቀሩ፡ ሴማውያንም፡ ያፈታውያንም፡ በቃል፡ በታሪክ፡ ይመስከራሉ። ይልቁንም፡ በምስር፡ ያሉት፡ የንግሊዝ፡ ሊቃውንት፡

ግእዝና፡ ዕብራይስጥ፡ አንድ፡ ነው፡ ሲሉ፡ ታሪኩን፡ ከነፊደሉ፡ በጋዜጣ፡ ጥፈው፡ ለዓለም፡ ሹሉ፡ ይናጉታል (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 4)።

እዚህ ላይ የግዕዝ ፊደል ቅደም ተከተልና የግዕዝ ቁጥር ግንኙነት ከተነሳ አይቀር ስለዚህ የፊደል ተራ በማስረጃ የተገኘውን መግለጽ አስፈላጊ ይሆናል። በ1960 ዎቹ የቀድሞው ኤርትራ ጠቅላይ ግዛት ውስጥ በአካለ ጉዛይ አውራጃ ልዩ ስሙ ደቀሃኖ በተባለ ቦታ ዋሻ ውስጥ የተገኘ ጥንታዊ የግዕዝ ፊደል አደራደር ከአለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ በተቃራኒ እንድንሞግት ያስገድዳል (Schneider 1984: 139-141 እንዲሁም ሥአል ቁጥር 6ን ተመልከት)። ይህ የፊደል ተራ በ **ሀለሐመ** የፊደል ተራ የተቀመጠ ነው። ይህም የፊደል አቀማመጥ በ1933 ዓም አይን ሻምስ ወይም ቤት ሻሜሽ በተባለ ደቡባዊ ፍልስጥኤም ውስጥ በሚገኝ ቀበሌ ከተገኘ በኋላ ምንነቱ ሳይታወቅ ቆይቶ በ1987 በሩሲያዊ ምሁር አብርሃም ሉንዲን አማካኝነት **ሀ-ለ-ሐ-መ-...** የፊደል ቅደም ተከተል መሆኑ ከታወቀው ጥንታዊ የፊደል ተራ ጋር እጅጉን ይመሳሰላል። ይህ የዑጋሪቲክ ፊደል ቅደም ተከተል (አደራደር) ተብሎ የሚታወቅ ጽሑፍ ከክርስቶስ ልደት በፊት 1300 ዓመታት ቀደም ብሎ በቅርብ ምስራቅና በሲናይ በረሀ አካባቢ ጥቅም ላይ ውሎ የነበረ ዓይነት የፊደል ቅደም ተከተል ነበር (Loundine, 1987, 243-250; Robin 1991: 130) በሉንዲን ሃሳብ ላይ ጥርጣሬ የነበራቸው ምሁራን ኡጋሪት ግዛት ውስጥ (ሶርያ) በ1988 ዓ.ም እንደ (ነርጎሪሳውን አቆጣጠር) ሌላ ሸክላ ላይ የተገኘ ጽሑፍ ቀሪ ጥርጣሬያቸውን ሙሉ በሙሉ እንዲያነሱ አደረገ (Bordreuil and Pardee 199 : 855-860)። ይህ ፍልስጥኤም ውስጥ 17 ሳሜ ርዝመት ባለው ሸክላ ላይ ተቀርጾ የተገኘ የፊደል ቅደም ተከተል የ-**ሀለሐመ**-ን ጥንታዊነት የሚያረጋግጥ ሲሆን ምናልባትም የግዕዝ እንዲሁም የጥንታዊው ደቡብ አረብ ፊደል⁷ ቅደም ተከተልም በዚሁ ምድብ ውስጥ ሊካተት ይችላል። ይህ የመጀመርያዎቹን አራት ፊደሎች ተራ በሚመለከት ሲሆን ሙሉውን ቅደም ተከተል በሚመለከት ግን ግዕዝ ከየትኛው ዘይቤ ጋር እንደሚዛመድ ባይታወቅም ከካታባውያን ጋር ተመሳሳይነት እንዳለው በ1950ዎቹ የተገኘ ሃውልት እንደማስረጃ ይቀርባል (Ullendorff 1951: 217; Honeyman 1952: 38-39)።

ከዚህ በመቀጠል ደግሞ ወደ ሁለተኛውና የግዕዝ ቁጥር ኢትዮጵያዊ መሠረት እንዳለው አስረግጦ የሚከራከረው ጐራ የሚያቀርበውን ጭብጥ እንከታተል።

7 በጥንታዊ ደቡብ አረቢያ አራት ዓይነት ዘይቤዎች ነበሩ። አሁን ግን ደብዛቸው ጠፍቷል፡- እነሱም ሳባ፡ ሚንያ፡ ካታባንና ሃድራማዊ ናቸው።

adésite publiée par RICCI (RSE, XVI, 1960, p.81 ss., fig.16)

ሥዕል ቁጥር:-6 በደቀሃኖ አካለ ጉዛይ ኤርትራ በዋሻ ውስጥ የተገኘ የሀለሐመ ን አደራደር የሚያሳይ ጥንታዊ ጽሕፈት Schneider 1984: 239-241.

ለ) የግዕዝ አካዝ ኢትዮጵያዊ መሠረት አለው

የግዕዝ አካዝ ከግዕዝ ፊደላት የተገኘ ነው የሚለውን ሃሳብ በቀዳሚነት ያጠነጠኑት አስረስ የኔ ሰው የተባሉ የቤተ ክህነት ምሁርና ደራሲ ናቸው። እኝህ ሊቅ በ1951 በታተሙ የካም መታሰቢያ፣ የኢትዮጵያ ፊደል መሠረትነት መታወቂያ እና ትቤ አክሱም መኑ አንተ በተሰኙ ሁለት ስራዎቻቸው የግዕዝን ፊደልና ቁጥርን ኢትዮጵያዊነት ለማስረዳት በፅኑ ተሟግተዋል። አስረስ የኔ ሰው ሀ-ለ-ሐ-መ የፊደል ተራን ነው የሚቀበሉት። በዚህም መሠረት ነው የግዕዝ ፊደሎችን ቁጥሮች ውክልና የሚያስቀምጡት። በምሳሌ ለማሳየት ያህል ለኪዳነ ወልድ ክፍሌ አ-በ-ገ-ደ-ሀ-ው-ዘ-ሐ-ጠ-የ... በቁጥር ሲቀመጥ ፩-፪-፫-፬-፭-፮-፯-፰-፱-፲... (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 7, 22-23 ፤ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1948: 34-36, 41) ሲሆን ለአስረስ የኔ ሰው ደግሞ ሀ-ለ-ሐ-መ-ሠ-ረ-ሰ-ቀ-በ-ተ... የሚወክሉት ቁጥር ፩-፪-፫-፬-፭-፮-፯-፰-፱-፲...ይሆናል ማለት ነው (አስረስ የኔ ሰው 1951: 17)። የሀ-ለ-ሐ-መ የፊደል ተራን ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ተፋልሶ እያሉ ነው የሚጠሩት (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 21)።

የዲላማን 'ጊዜ የማይሸረው' መላምት ለመጀመርያ ጊዜ የተተኛው በ ኃይሉ ሃብቱ ነው። ኃይሉ በ1987 (ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ባሳተሙት የጥናት ጽሑፍ እነዚህን ግዕዝ ተውሷቿል የተባሉ የግሪክ ቁጥሮች ማለትም ከ ፩--፲, እንዲሁም ከ ፳--፶ ያሉትን ቁጥሮች

በመውሰድ ባለ ድምፅ (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ሾየል የሚሉትን) ተመሳሳይ የግዕዝ አጎዳሪ ጋር በማነጻጸር የዲልማንና የሱን እሳቤ ተከታዮች (ቢያንስ የግዕዝ አጎዳሪን በተመለከተ) መከራከርያ ደካማነት (ጥንካሬ አልባነት) ለማሳየት ሞክረዋል። በዚህም መሠረት የተወሰኑ የግዕዝ ቁጥሮችን በጣም ተመሳሳይ ከሆኑ የግዕዝና የግሪክ ፊደሎች ጋር በማነጻጸር የሚከተለው መደምደሚያ ላይ ይደርሳሉ፡-

ከ ፩--፲ (1-10), ፳(20), ፴(30), ፵(40), ፶(50), ፷(60), ፸(70), ፹(80), ፺(90) እና ፺(100) ያሉትን ቁጥሮች ግንዛቤ ውስጥ በማስገባት (ምክንያቱም ሌሎቹ ከነዚህ መሠረታዊ ቁጥሮች ስለሚዋለዱ) ከአስራ ዘጠኝ የግዕዝ አጎዳሪ አራቱ ብቻ ናቸው በማያወላውል ሁኔታ ከግሪክ ፊደላት ጋር ተመሳሳይነት ያላቸው ይላሉ። በሳቸው ስሌት መሠረት ከአስራ ዘጠኝ አጎዳሪ ዘጠኙ የግዕዝ ፊደላትን ስለሚመስሉ በማናቸውም ሁኔታ ይህ ቁጥር ከፊደል ነው የተፈጠረው ብሎ ለሚከራከር ከግዕዝ ፊደል የተሻለ ምንጭ ሊኖረው አይችልም (Hailu Habtu 1987: 27)። ስለዚህ ከግሪክ ፊደል ጋር በጣም ይመሳሰላሉ ተብለው የሚታሰቡት የግዕዝ ፊደሎች በተነፃፃሪ ከጠቅላላዎቹ እናት ቁጥሮች ሲሰውን ያህል ብቻ ነው የሚወክሉት ማለት ነው። ይህ ስሌት ግን የግዕዝ ቁጥሮች ምንጭ ፊደል ነው ብለን ስንደመድም ነው (ከማንኛውም ፊደል ሊሆን ይችላል)። እዚህ ድምዳሜ ላይ ስንደርስ ግን የግዕዝ ቁጥር ከግዕዝ ፊደል የተሻለ ምንጭ ሊኖረው እንደማይችል ኃይሉ ይደመድማሉ (Hailu Habtu 1987: 27 ሰፋ ላለ ማብራርያ የኝህን ጸሐፊ የጥናት ወረቀት ገጽ 26-29 ተመልከት)።

ከዚህ በመቀጠል ደግሞ የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ የግዕዝ ቁጥሮች ከግዕዝ ፊደሎች የተወሰዱ ናቸው የሚል ድምዳሜን ከኃይሉ ሃብቱ ጋር ቢጋራም እነዚህ ቁጥሮች ከድምፅ አልባ የግዕዝ ፊደሎች ቀደም ብለው ቢያንስ ከ100 ዓመታት በፊት ጥቅም ላይ የዋሉ እንደመሆናቸው (Yohannes Gebreselassie 2014: 13-25; ድጋሚ የተሻሻለ ሕትመት Bulakh, Yohannes Gebre Selassie 2022: 125-159 ተመልከት) አብዛኞቹ የግዕዝ ቁጥሮች ሊወሰዱ የሚችሉት ከድምፅ አልባ ፊደሎች እንዲሁም እነዚህን ፊደሎች ከቋሚ ጭረት ጋር በማቀናጀት የግዕዝ ቁጥርን ማግኘት እንደሚቻል ማስረጃ በማጣቀስ ማሳየት ይሞክራል። ስለዚህ እነዚህ ቁጥሮች እንዴት ከባለ ድምፅ የግዕዝ ፊደሎች ጋር እንደሚቀራረቡ በኃይሉ ሃብቱ የተሰጠውን ጭብጥ አይጋራም። ከኃይሉ ሃብቱ በተቃራኒ የዚህ ጥናት አቅራቢ ጭብጥ የሚያጠነጥነው የድምጽ አልባ ፊደሎች (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ኮንሶን ይሏቸዋል) እንዴት ለግዕዝ አጎዳሪ መፈጠር ምክንያት ሊሆኑ እንደሚችሉ ይሆናል።

ሐ) የግዕዝ አጎዳሪ ከግዕዝ ድምፅ አልባ ፊደል ነው የተገኘው

ከዚህ በታች ዘርዘር አድርጎ ለማሳየት እንደምሞከረው የግዕዝ አጎዝ ሊወሰድ የሚችለው ከድምፅ አልባ የግዕዝ ፊደላት ነው። የዚህ ድምፅ ማሰራጀት የሚሆነው እነዚህ ቁጥሮች በተነፃፃሪ በቅርብ በሚባል ጊዜ በተገኙ የሐውልት ጽሑፎች ላይ ነው ተጽፎው የተገኘት። እነሱም በጽሑፌ መጀመርያ ጠቀስ አድርጎ ለማለፍ እንደምከርከት ትግራይ ክልል ውስጥ በምስራቃዊ ዞን ከሐውዜን ከተማ በስተሰሜን 4-5 ኪ.ሜ ርቀት ላይ ዓንዛ ማርያም ተብሎ በሚጠራ አካባቢ በ1931 (1939 ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ዓ.ም የተመዘገበው ሐውልት (RIÉth 218) ሲሆን ሌላኛው ደግሞ ምናልባትም የመጀመርያው የግዕዝ ቁጥርን የያዘ እንደሆነ የተገመተ ሐውልት በዚሁ ክልል በማእከላዊ ዞን ወርዲ ለኸ ወረዳ ሕንዛት ገብርኤል ተብላ በምትጠራ ቀበሌ ውስጥ ነው። ሕንዘት ከአድዋ ከተማ በደቡብ ምስራቅ አቅጣጭ 52 ኪ.ሜ ርቀት ላይ የምትገኝ ታሪካዊ ቦታ ናት። ይህ የሕንዛት ገብርኤል ሐውልት 2003 (2011 ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ዓ.ም HS1 በሚል የተመዘገበና ለሕትመት እንዲበቃ የተደረገ ነው (Yohannes Gebreselassie 2014: 13-25; ድጋሚ የተሻሻለ ሕትመት Bulakh, Yohannes Gebre Selassie 2022: 125-159)።

የዚህ ጽሑፍ አቅራቢም ኃይሉ ሃብቱ እንዳደረጉት የግዕዝ ፊደሎች ለግዕዝ ቁጥሮች መፈጠር ምክንያት ሊሆኑ እንደሚችሉ በማመን የትንታኔ ትኩረቱን ግን ድምጽ አልባ የሆኑት የግዕዝ ፊደላት ለግዕዝ ቁጥር መፈጠር መነሻ ናቸው ከተባሉት የግሪክ ፊደሎች አንጻር በማነጻጸር ይሆናል። ዲልማን የትኛው የግዕዝ ቁጥር ከየትኛው የግሪክ ፊደል እንደተገኘ እያንዳንዱን ቁጥር በነፍስ ወከፍ እያነሳ ከያንዳንዱ የግሪክ ፊደል ጋር በማነጻጸር ሊያሳይ የሞከረው በፅሁፉ ላይ ሳይሆን እንደ አባሪ ባቀረበው ሰንጠረዥ ላይ ነው (ሥእል ቁጥር 2 ተመልከት)።

በሥዕል ቁጥር 7 ላይ የተመለከተው ሠንጠረዥ እንደሚያሳየው፤ የግዕዝ ቁጥር ከግዕዝ ድምፅ አልባ ፊደሎች እንዴት ሊፈጠርና ስራ ላይ ሊውል እንደሚችል በሚከተለው ጽሑፌ ላይ ለማሳየት እሞክራለሁ። ኢትዮጵያውያን የባዕድ ፊደልን (ግሪክን ማለቴ ነው) ለቁጥር እንዲመች አርጎ ለማሻሻል አድካሚ የሆነ አካሄድ ከሚመርጡ በቅርብ የሚያውቁትን ፊደል በመጠቀም ቁጥርን ከዚህ ፊደል መፍጠር እንደሚቀላቸው በዝርዝር አቀርባለሁ።

8 እዚህ ላይ በአለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ የግዕዝ ቁጥር በ4ኛው ክፍለ ዘመን ከመጀመርያው የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ፓትርያርክ ጋር የመጡ ግሪካውያንና ግብጻውያን ቀደም ብሎ ስራ ላይ የነበረውን የአበገደ ፊደል ቅደም ተከተል በመቀየር ወደ ሀለሐመ እንደቀየሩትና የግሪክ ፊደልንም ለግዕዝ ቁጥርነት እንዲያገለግል ለማድረግ በግሪክ ፊደል እንደተኩት ይገልጻሉ። ይህን መላ ምት የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ አይጋራም።

	ጥንታዊ የግዕዝ ቁጥር	ድምጽ ንድፍ የግዕዝ ፊደል
1	Δ	ሀ
2	B	ሠ B
3	Γ.	ገ
4	ο ο	ዐ ዐ
5	Ε	ረ
6	Ζ	ገ
7	Z	ገ
8	I	ደ
9	Ϙ	ፈ ዘ ፀ
10	Ι	ደ
20	Κ	አ ለ ለ
30	Ϝ	ሀ+ጠ
40	Ϟ	ሠ+1
50	Ϙ	ሀ ሄ
60	Ϛ	ሄ
70	Ϝ	
80	Ϟ	ገ ገ
90	Ϙ	ሄ
100	Ϛ	ሄ

ሥዕል ቁጥር:-7 ለግዕዝ ቁጥር መፈጠር መነሻ ሊሆኑ እንደሚችሉ የሚገመቱ የግዕዝ ድምጽ አልባ ፊደላትና ቃልን ከቃል መለያ ስርዓተ ነጥብ /ጭረት/ የተገኙ ቁጥሮች። በዚህ ጽሑፍ አቅራቢ የተዘጋጀ።

ትንተናየን በግዕዝ ቁጥር አንድ (፩)ልጅምር፤ በሐውልቶች ላይ የሚታየው የግዕዝ ቁጥር አንድ ዓይን 'ዐ' የተሰኘውን ፊደል የሚመስል ሲሆን ከግዕዝ አራት ቁጥር ጋር በሚያሳስት

ደረጃ ይመሳሰላል⁹። ጥንታዊ-ያኑ ኢትዮጵያውያን ሊቃውንት ይህን ቁጥር እንዲሁ በስተራሲኛው የቆመ አልፋ (α) ከተሰኘው የግሪክ ፊደል ከሚወሰዱ ይልቅ በቅርብ ከሚያገኙት አናጋሪ ከሌለው (ድምፅ አልባ) ከሆነው የግዕዝ ፊደል “ዐ”ን በቁጥርነት መውሰድ ይቀላቸዋል። አንድ ቁጥርን በብዛት የምናይበት ሐውልት RIÉth 189 ነው። ይህ ሐውልት ንጉሥ ዲዛና ክርስትናን ከተቀበለና የግዕዝ ፊደል ባለ ድምፅ ሆኖ መጻፍ ከተጀመረ በኋላ የቆመ ነው። በዚህ ሐውልት ላይ ቁጥር አንድ አስራ ስድስት ጊዜ ተጽፎ የሚገኝ ሲሆን ሁሉም የራሲኛና የግርጌ ጭረት የለባቸውም። ሁሉም የእንቁላል ቅርጽ ያለው ፊደል ‘ዐ’ ነው የሚመስሉት (Bent 1893 / 2005: 264-265 ኢንስክሪፕሽን ቁ 4)። ኢኖ ሊትማን የ1906 (በጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) የአክሱምና አካባቢዋን የመስክ ቆይታ ሪፖርቱን ከሰባት ዓመት በኋላ አጠናቆ በ1913 (በጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) እስካሁንም እጅግ በጣም ጠቃሚ እንደሆነ የሚታመንበትን መጽሐፍ በአራት ቅጽ ሲያሳትም በቅጽ 4 ሠንጠረዥ 6 ላይ በወቅቱ በሐውልቶች ላይ የተገኙ ቁጥሮችን አስቀምጦ ነበር። በዚህ ሠንጠረዥ ላይ የግዕዝ አንድ ቁጥር የእንቁላል ቅርፅ ያለው ፊደል ‘ዐ’ ነው የሚመስለው። አሁን የምናየው ቁጥር ፩ በግራ በኩል ቀዋሚ ጭረት ያለው ሲሆን የተገለበጠና በቀለበቱ ላይ የቆመ ‘የ’ ነው የሚመስለው። ይህ ቅርፅ በየትኛውም ሐውልት ጽሕፈት ላይ አይታይም (Bent 1893 / 2005: 264-265 ኢንስክሪፕሽን ቁ 4; Littmann 1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6: እንዲሁም Drewes & Schneider 1976 : ገጽ 98 ሠንጠረዥ 2 ፊደል ‘ዐ’ ያለበትን ረድፍ ተመልከት። በተጨማሪም በዚህ [ከታች] ጥናት ወረቀት ሥዕል 6 ላይ ያለውን ሠንጠረዥ እንዲሁም ሥዕል 8፣ 10ሀ ንና 10ለ ተመልከት)። በአስራ አራተኛው ክፍለ ዘመን እንደተጻፈ የሚታመን ገድለ ካሌብ የተሰኘ የብራና መጽሐፍ ላይ የሚታየው አንድ ቁጥርም እንዲሁ የእንቁላል ቅርፅን ይመስላል። በዚህ ብራና ላይ የሚታየው ጽሕፈት ሞኑዩመንታል ተብሎ የሚታወቀውና የፊደሎች አጣጣልና ቅርጽም ከጥንታዊ ሐውልት ላይ ጽሑፎች ጋር በጣም የሚመሳሰል ነው (Uhlig 1990: 23-40)። ከ ድምጽ አልባ ፊደል ‘ዐ’ በተጨማሪ ድምጽ አልባ ፊደል ‘ሀ’ ም እንዲሁ የግዕዝ ቁጥር አንድ መፈጠር ላይ ተጽእኖ አሳድረው ሊሆኑ ከሚችሉ የግዕዝ ፊደላት ውስጥ አንዱ ሊሆን እንደሚችል መጠቀስ አለበት። በተለይ ደግሞ የዚህ ቁጥር ታችኛው አካል ሰፋ ያለ እንዲሁ የላይኛው ተከፋች ጠባብ ማለት ይህን

9 ቁጥር አንድ ከአራት የሚለየው የእንግሊዝኛ ፊደል ቬ (V) አናት ላይ ተገዳሚ ጭረት የታከለበት መምሰሉ ሲሆን አራት ደግሞ በግልባጩ ተገዳሚው ጭረት ከታች መሆኑ ነው። ይህ ማለት ግን መአዘኑ እንደ ቬ (V) የሾለ አለመሆኑ ነው።

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
ሦሦ	ሦ	ሐ	ሐ	ሐ	ሐ		ሐ	ሐ	ሐ	ሐ	ሐ	ሐ
ዘ		ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ	ዘ
	ኀ	ኀ	ሎ	ሎ	ሎ	ሎ	ሎ	ሎ	ሎ	ሎ	ሎሎ	ሎ
፩	፩		፳	፳	፳	፳	፳፱	፳፱	፳		፳	፳
	ኃ			ኃ	ኃ	ኃ	አእ	አ	አ	አ	አ	አአአ
	ዩ	ዩዩ		ዩ		ዩ	የየ	የ	የየየ	የ		
							የየ	የየ	የየ	የ		የ
							የየ		የየ			
							ሰሰሰ	ሰ	ሰ			
				ሠ		ሠ	ሠ	ሠ	ሠሠ	ሠ		
		ረ		ረ		ረ	ረረ	ረረ	ረ		ረ	ረ
							ረ	ረረ	ረ			ረ
ተ			ተ	ተ	ተ	ተ	ተተ	ተ	ተተ	ተተ	ተ	ተ
ኘ	ኘኘ	ኘ		ኘኘ	ኘ	ኘ	ኘኘ	ኘ	ኘ	ኘ		ኘ
	ዐ			ዐ	ዐ	ዐ	ዐዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ
	ዐ	ዐዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐዐ	ዐ	ዐ	ዐ		ዐዐ
				ቀ		ቀ	ቀቀ	ቀ	ቀቀ	ቀ		

ሥዕል ቁጥር 9--ድምጽ አልባና ባለ ድምጽ የግዕዝ ፊደላት ከ Drewes & Schneider 1976: ገጽ 98 ሠንጠረዥ 2 ላይ የተወሰደ

ቁጥር ሁለት (፪)ን የሚመስል ፊደል በአንድ ወቅት ጥቅም ላይ ውሎ እንደነበር ድሬውስና ሽኔደር ባዘጋጁት ሠንጠረዥ በሮማይስጥ ቁጥር ረድፍ 1 ላይ ማየት ይቻላል (Drewes, & Schneider 1976 : ገጽ 98 ሠንጠረዥ 2 እንዲሁም በዚህ የጥናት

ጽሑፍ ላይ ሥዕል ቁ 8 ተመልከት)። በተጠቀሰው ሠንጠረዥ ላይ የሚታየው ፊደል ‘መ’ ግዕዝ ፕሮቶኢቶፒክ¹⁰ ደረጃ ላይ እያለ ጥቅም ላይ የዋለ ያፃፍ ዘይቤ ሲሆን የመጀመርያው የግዕዝ ቁጥር ብቅ ካለበት ዘመን ጋር በተመሳሳይ ወቅት ላይ የነበረ ይመስላል (Yohannes Gebreselassie 2014: 16, ድጋሚ የተሻሻለ ሕትመት Bulakh, Yohannes Gebre Selassie 2022: 125-159)። በተጨማሪም ይህን ቁጥር ጥንታዊውን “መ”ን ወደ ግራ ዘጠና ድግሪ እንዲዘር በማድረግና በአንድኛው ቀለበት ላይ እንዲቆም በማድረግ ማግኘትም ይቻላል። እንዲሁ ቁጥር ሦስት (፫) ከግዕዝ ፊደል ‘ለ’ ሊፈጠር እንደሚችል ፍንጭ አለ። ጥንታዊ ፊደል ‘ለ’ በድሬውስና በሽኔደር ሠንጠረዥ ሁለት በተለይ ሮማይስጥ ቁጥር ረድፍ 2-4 ላይ የቀረበው ፊደል ከግዕዝ ቁጥር መፈጠር ዘመን ጋርም ይገጣጠማል (Drewes & Schneider 1976 : ገጽ 98 ሠንጠረዥ 2; እንዲሁም በዚህ የጥናት ጽሑፍ ላይ ሥዕል ቁ 9 ተመልከት)። ቁመናውም አሁን ያለውን የግዕዝ ቁጠር ሦስት (፫) ይመስላል። ሁለተኛው መላምት ደግሞ ድምፅ አልባ ፊደል “ገ” ፊቱን ወደ ቀኝ እንዲያዘር በማድረግ ይህን ቁጥር ማግኘት ይቻላል።¹¹ ቁጥር አራት (፬)ን ደግሞ ፊደል “ሀ” ላይ ጭረት በማጋደም መፍጠር እንደቻሉ መገመት አያስቸግርም (Littmann 1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6 እንዲሁም Drewes & Schneider 1976 : ገጽ 98 ሠንጠረዥ 2 ተመልከት እንዲሁም በዚህ የጥናት ጽሑፍ ላይ ሥዕል ቁ 7 ተመልከት)። ከ ፊደል ‘ሀ’ በተጨማሪ ፊደል ‘ዐ’ ም ቁጥር ‘፬’ ሊያስገኝ የሚችል ሌላው ድምጽ አልባ ፊደል ነው። ይህ ቁጥር ከቁጥር አንድ (፩¹²) ጋር የሚመሳሰል ሲሆን ሁለቱ የሚለያዩት ቁጥር አንድ ግርጌው ሰፋ ራስጌው ሾል ያለ መሆኑ ሲሆን አራት ቁጥር ግን ራስጌው ሰፋ ግርጌው ጠባብ ያለ መሆኑ ነው (ቁጥር አንድንና ቁጥር አራትን በሚመለከት ገድለ ካሌብ folio 6r ላይ በዚህ ጥናት ሥእል ቁጥር 10ሁ ተመልከት)። ቁጥር አምስት (፮)ን ለማግኘት የ “ረ” ፊደልን ከፈጠሩት ጭረቶች መላከል በቋሚው ላይ ተገዳሚ ጭረት በማከል ይህን ቁጥር ማግኘት ሲቻል ስድስትን (፯) በተመለከተ በ”ገ” ፊደል ግርጌ በስተቀኝ በኩል አርባ አምስት ድግሪ ወደላይ ቀና ያለ

10 በዚህ ዘመን የነበረው የግዕዝ ፊደል ከሳባውያን ፊደል አጻጻፍ ጋር እጅግን የሚመሳሰል ነበር።

11 ከመጀመርያው መላምት ጋር ሲወዳደር ይህ ደካማ ነው።

12 ድንጋይ ጽሑፎች ልይ ተቀርጾ የሚገኘውንና ከላይና ከታች ጭረት የሌለውን ማለቱ ነው።

አጭር ጭረት በማከል ቁጥር ስድስትን ከዚህ ድምጽ አልባ ፊደል መፍጠር ይቻላል።¹³ ሰባትም እንዲሁ በ"ገ" ግርጌ በስተቀኝ ጋድም ጭረት በማከል ይህን ቁጥር መፍጠር ይቻላል። ጥንታዊው የግዕዝ ስምንት ቁጥር (፰) በቁም ጭረት ላይ የራስጌና የግርጌ ጭረት በማድረግ የተፈጠረ ሲሆን ይህም ከቁጥር አስር ጋር እንዳያሳስት ታስቦ የተደረገ ይመስላል። ወረድ ብለን እንደምናየው ጥንታዊው የግዕዝ ቁጥር አስር ላይ ምንም ጭረት አልነበረበትም። እዚህ ላይ ልብ ማድረግ የሚገባን በአሁኑ ዘመን የሕትመት ውጤቶች ላይ በቁጥር ስምንት (፰) ላይ የምናየው መንታ የራስጌና የግርጌ ጭረት በጥንታዊ የሐውልት ጽሑፎች ላይ ይታይ እንዳልነበረ ነው (Bent 1893 / 2005: 264-265 ኢንስክሪፕሽን ቁ 4 መስመር 42-43፤ እንዲሁም Littmann 1913: ቅፅ 4፤ ሠንጠረዥ 6 ተመልከት)። እነዚህ ጭረቶች በኋላ ዘመን እንደተጨመሩ ይገመታል። አሁን ደግሞ ቁጥር ዘጠኝ እንዴት ሊፈጠር እንደሚችል እንይ። የግዕዝ ዘጠኝ ቁጥር(፱)ን ከተለያዩ ድምፅ አልባ የግዕዝ ፊደላት ማግኘት ይቻላል። የመጀመርያው ጥንታዊውን ድምፅ አልባ የሆነ "ፈ" ወደ ግራ ዘጠና ዲግሪ እንዲዞር ብናደርገው ዘጠኝ ቁጥርን ሊሰጠን ሲችል እንዲሁም በ"ዘ" ፊደል እግር ላይ ጭረት ብናክልበት ይህን ቁጥር እናገኛለን (Littmann 1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6 ተመልከት)።¹⁴ ለምሳሌ ሊትማን በዚህ በተደጋጋሚ በተጠቀሰው የቁጥር ሠንጠረዥ ላይ በ"፱" ምትክ 'ዘ'ን ማስቀመጡ ጥንታዊው የሐውልት ጽሑፍ ቁጥር ዘጠኝ ይህን ፊደል ይመስል እንደነበር መገመት ይቻላል። ሌላው ዘጠኝ ቁጥርን ሊሰጠን የሚችል ድምፅ አልባ ፊደል 'ፀ' ነው። ዘጠኝን ለማግኘት የ'ፀ' የላይኛውን ጭረት ማንሳት በቂ ይሆናል። የዚህ ፊደል ጥንታዊ ቅርጽ ምን እንደሚመስል ከሠንጠረዥ 7 እና 8 ተመልከት። በሐውልቶች ላይ የሚታየው ጥንታዊ የግዕዝ ቁጥር አስር (፲) በሕትመት ስራዎች ላይ እንደሚታየው የራስጌና የግርጌ ጭረት አልነበረውም (Littmann 1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6 ተመልከት)። ይህ ቁጥር ጥንታዊው የቃላት መለያ ቋሚ ጭረት ራሱ ምንም ሳይጨመርበት ወይም ሳይቀነስበት አገልግሎት ላይ እንደዋለ ያመለክታል።

13 ልብ ማድረግ ያለብን በመካከለኛው ዘመን የተጻፉ የብራና እንዲሁም የኋላ ዘመን ዘመናዊ የሕትመት ስራዎች የግዕዝ ቁጥር ስድስት በስተቀኝ በኩል ቀለበት በማከል ነው የሚያሳዩት። ጥንታዊ የሐውልት ላይ ጽሑፎች ጭረት እንጂ ይህ ቀለበት የላቸውም።

14 ይህ ቁጥር በሐውልቶች ላይ ምን እንደሚመስል ከዚህ መረዳት ይቻላል።

ሥእል ቁጥር 10ሀ-ገድለ ካሌብ folio 6r የቁጥር አንድንና የቁጥር አራትን ልዩነት በሚመለከት

ሥሌል ቁጥር 10A-ገድለ ካሌብ folio 30v የተለያዩ የግዕዝ ቁጥሮችን የሚያሳይ

አሁን ደግሞ ከ፳-፻ (20-100) ድረስ ያሉትን የግዕዝ ቁጥሮች በየተራ እናያለን። የግዕዝ ቁጥር ፳ን ከድምፅ አልባ የግዕዝ ፊደል ‘ለ’፣ ከ ‘አ’ በቀላሉ መፍጠር ይቻላል። እነዚህ ፊደሎች በጥንታዊ ሐውልት ጽሕፈት ላይ ምን ዓይነት ቅርጽ እንደነበራቸው ከሊትማን 1913: ቅፅ 4, በዚህ ጽሑፍ ሠንጠረዥ 6 እንዲሁም ከአብርሃም ድሬውስና ሮጂ ሸኔደር 1976: 98 ሠንጠረዥ 1 ተመልከት። በእነዚህ ሠንጠረዦች ላይ እንደሚታየው ይህ ቁጥር በ‘ለ’፣ በ‘አ’ ወይም በ‘ከ’ አናት ላይ ጋድም ጭረት በማድረግ ማግኘት ሲቻል ጥንታውያን ኢትዮጵያውያን ለምን ካፓ ‘ከ’ የተሰኘን የጽርዕ ፊደል ወደ ግዕዝ ቁጥርነት ለመቀየር ውስብስብ ሂደት ውስጥ ሊገቡ እንደሚፈልጉ አይታዩኝም። የግዕዝ ቁጥር ፴ (30) ላይ የኮፕቲክ የግሪክ ወይም የግዕዝ ውስት መላምት ለማስቀመጥ አስቸጋሪ ይመስላል። የግሪክ ውስት አቀንቃኞችም ስለዚህ ቁጥር ምንም ዓይነት መላምት

ሳይሰነዝሩ የሚያልፉ ሲሆን ከላይ እንደተገለጸው ኪዳነ ወልድ ክፍሌ ነ(N) የተባለው የፅርእ ፊደል ተዛውሮና ተዘቅዝቆ ይህን አኅዝ ማስገኘት እንደቻለ ያስረዳሉ (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 3)። ኢኖ ሊትማን በ 1913 ዓም የሐውልት ላይ ጽሑፎች የግዕዝ መድብል ሲያዘጋጅ ምናልባት ቁጥር ፴ (30)ን የያዙ ጽሑፎች በወቅቱ ባለመኖራቸው ምክንያት ሊሆን ይችላል። በዚህ ባዘጋጀው የፊደላትና የቁጥር ሠንጠረዥ ላይ ይህን ቁጥር ሳያካትት ቦታውን ባዶ አድርጎ አልፎታል። ይሁን እንጂ በአፄ ዳዊት ዘመን መንግሥት (1374-1406 ዓ.ም) እንደተፃፈ የሚታወቀው ገድለ ካሌብ ላይ የሚታየው የግዕዝ ቁጥር ፴ (30) የግዕዝ ፊደላት ‘ሀ’ እና ‘በ’ ውሕድ ይመስላል (ሥእል ቁጥር 7ን ተመልከት)። የግዕዝ ቁጥር ፵ (40) በድምፅ አልባ ፊደል ‘ሠ’ ቀኝ በኩል እንደሰንደቅ ቀጥ ያለ ጭረት በማከል ይህን ቁጥር በቀላሉ መፍጠር ይቻላል። ነገር ግን ኪዳነ ወልድ ሚ (M) የተሰኘው የጽርእ ፊደል ተዛውሮ ይህን የግዕዝ ቁጥር አስገኘ ይላሉ (ኪዳነ ወልድ ክፍሌ 1926: 3)። የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ጥያቄ ‘ሠ’ እንዳለና ምንም ሳይዘዋወር ይህን ቁጥር ሊያስገኝ እየተቻለ ሚ (M) የተባለን የግሪክ ፊደል ማገላበጥ ለምን አስፈለገ? ነው። ቢገለበጥስ የቆመበት ጭረት ከየት መጣ? የግሪኩ ሚ (M) ምንም ቀዋሚ ጭረት እንደሌለው ይታወቃል። የግዕዝ ቁጥር ፶ (50)ም እንዲሁ በፊደል ‘ሀ’ ቀኝ በኩል ቀዋሚ ጭረት በመጨመር ይህን ቁጥር ማግኘት ሲቻል ቁጥር ፷ (60)ም እንዲሁ በድምፅ አልባ ፊደል ‘ሃ’ ራስጌና ግርጌ ላይ ተገዳሚ ጭረት በማከል የተፈጠረ ይመስላል። በአሁኑ ዘመን የህትመት ሥራዎች ላይ የሚታዩት ተጨማሪ (ትይዩ) የራስጌና የግርጌ ጭረቶች በኋላ ዘመን ላይ የተጨመሩ መሆን አለባቸው። እነዚህ ጭረቶች በድንጋይ ላይ ጽሑፎች ላይ የሉም (ለምሳሌ ቁጥር ፷ (60)ን በሚመለከት RIÉth188 መስመር 20ን ተመልከት)።¹⁵ የሚቀጥለው ቁጥር ፸ (70) ሲሆን ከየትኛው የግዕዝ ድምፅ አልባ ፊደል ሊገኝ እንደሚችል መገመት ያስቸግራል። ኢኖ ሊትማን በድንጋይ ላይና በሌሎች ነገሮች ላይ ተቀርፀው የተገኙ ጥንታዊ ጽሑፎች መድብሉን ሲያዘጋጅ ይህን ቁጥር ተጽፎ ማግኘት ባለመቻሉ ይመስላል በሠንጠረዥ ላይ ሳያካትተው ቀርቷል (1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6 ተመልከት)። ምናልባትም የዚህ ዋናው ምክንያት በ20ኛው ክፍለ ዘመን መጀመርያና ቀደም ባሉ ጊዜያት ይህ ቁጥር የተጻፈባቸው ሐውልቶች አለመገኘት ሊትማን ይህን አኅዝ በሠንጠረዥ ላይ እንዳያስቀምጥ ምክንያት ሆኖ ሊሆን ይችላል። ይህ ሀኔታ የሚከተለውን ጥያቄ እንድንጠይቅ ግድ ይላል፡-ሁሉም

15 በዚህ መስመር ላይ የሚታየው ፶፮፮ ቁጥር ሲሆን ቁጥር ‘፷’ አንድ የራስጌና የግርጌ ጭረቶች አሉበት። ነገር ግን ሌሎቹ ቁጥሮች ምንም ዓከት ጭረት አልተደረገባቸውም። ይህ ሐውልት ቦታላቁ ኢዳና ትእዛዝ ለቅድመ ክርስትና አማልክት ዐስተርና ምድር ምስጋና የቆመ ነው።

የግዕዝ ቁጥሮች በአንድ ተመሳሳይ ወቅት ነበር የተከሰቱት ወይስ ቀስ በቀስ አስፈላጊነታቸው አይቀሬ ሲሆን? የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ግምት የግዕዝ ቁጥሮች ወካይ ምልክት መፍጠር የብዙ አሰርት ዓመታት ውጤት ሊሆን እንደሚችል ነው። ምናልባትም እንደ ፸ (70) ያሉ ቁጥሮች ግዕዝ ድምፅ ሰጪ ፊደሎች ከተፈጠሩለት በኋላ የተፈበረከ ቁጥር ነበር ማለት ይቻላል። ምናልባትም የግዕዝ ቁጥሮች ሙሉ በሙሉ እስኪሟሉ ወካይ ቁጥር ያልተገኘላቸው ቁጥሮች በፊደል እየተጻፉ ቆይተው ሊሆን ይችላል። ይህ ሃሳብ ጊዚያዊ መላምት ነው። ማስረጃ ወይም ሌላ የተሻለና አሳማኝ መላምት ሲቀርብ ሊቀየር የሚችል ነው። የግዕዝ ቁጥር ፹ (80) ሁለት ቀዋሚ ጭረቶች አናት ላይ አንድ ተገዳሚ ጭረት በማከል ሊፈጠር የሚችል ሲሆን በRIÉth188 በ21ኛው መስመር ላይ ከሚታየው ቁጥር ሰማንያን ወካይ አካዝ የግዕዝ ፊደል 'ዘ' ምንም ሳይጨመርበት ሳይቀነስበት ነው የተቀመጠው። በተመሳሳይም የሊትማን (1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6 ተመልከት) ሰማንያ ቁጥርም እንዲሁ የግዕዝ ፊደል 'ዘ' ነው። ይህ ፊደል ለዚህ ቁጥር አፈጣጠር አስተዋጽኦ እንደነበረው ከላይ የተጠቀሰው ሐውልት ጥሩ ማስረጃ ነው። የግሪክ ፊደል ፓይ (Π) እንደ መነሻ ሃሳብ ሊወሰድ ይችል ይሆናል። ነገር ግን ከላይ የተጠቀሰው ሐውልት ላይ ያለው የግዕዝ ፊደል 'ዘ' መሆኑ ለሌላ መላምት እድል ላይሰጥ ይችላል። የነዚህ ቁጥሮች ፈልሳሴ ሊህቃን ግሪክን ጨምሮ ሌሎች የውጭ ቋንቋዎችንም መናገር ይችሉ እንደነበር መገመት ቢቻልም ለአብዛኛው ተጠቃሚ የሚቀርበውን ፊደል ለቁጥር ውክልና መጠቀም አጠቃቀሙን ያቀለዋል ብሎ መገመት ይቻላል። ዘጠና ቁጥርን በሚመለከት ከጥንታዊው ፊደል ኅርም 'ሃ' ሊፈጠር ይችላል። በሐውልት ላይ የሚታየው 'ሃ' ከፊደል 'ሃ' ጋር ተመሳሳይ ሲሆን ከ 'ሃ' የሚለየው በስተግራ ባለው ተገዳሚ ጭረት ነው። ይህ ተገዳሚ ጭረት በጥንታዊው ሐውልቶች ጽሕፈት ላይ የሚታየው ወደ ላይ ቀና ብሎ ሲሆን በአሁኑ ዘመን ሕትመት ጽሑፎች ላይ እንደምናየው ገደም ተደርጎ አልነበረም የሚጻፈው (Littmann 1913: ቅፅ 4, ሠንጠረዥ 6፣ እንዲሁም ድሬውስና ሽኔደር/ Drewes & Schneider 1976 : ገጽ 98 ሠንጠረዥ 2 ተመልከት)። ሌላው የግዕዝ አካዝ ፯ (90)ን ሊያስገኝ የሚችል ፊደል 'ሃ' ነው። በዚህ ፊደል የግራ አናት ላይ ተገዳሚ ጭረት ቢታከልበት ይህን ቁጥር ይሰጣል። በትንተናዬ ላይ የማነሳው የመጨረሻው ቁጥር ፻ (100) ነው። ይህ ቁጥር ጥንታዊውን የግዕዝ ፊደል 'የ' ነው የሚመስለው። ይህ ፊደልና ይህ ቁጥር በጥንታዊ ሐውልቶች ላይ አንድ ላይ ቢገኙ አንዱን ከሌላው መለየት በጣም አስቸጋሪ ነው። ይህን ቁጥር ከ'የ' መፍጠር በጣም ምክንያታዊ ነው። ምንም እንኳን የኮፕቶች መቶ ቁጥር (አናቱ ላይ ተገዳሚ ጭረት አለው) እንዲሁም ርሆ (P) የተሰኘው የግሪክ ፊደል የግእዝ ፊደል 'የ'ንና ቁጥሩን አንድ መቶን ቢመስልም ጥንታውያኑ ሊህቃን

በቅርባቸው የሚገኘውን የግዕዝ ፊደል መጠቀም ድካማቸውን ያቀለዋል ተብሎ ይገመታል።

እንደ ማጠቃለያ

ከዚህ በላይ ማሳየት እንደምክርኩት የግዕዝ ቁጥር ከግሪክ ፊደል በቀጥታ በውስት የመጣ ነው የሚለው መላምት ሉዶልፍ “የኢትዮጵያ ታሪክ” የተባለውን መጽሐፉን በላቲን ቋንቋ ካሳተመበት ከ1681 (ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ጀምሮ የነበረ ቢሆንም የዚህ መላምት ዋና አቀንቃኝ ተደርጎ የሚወሰደውና ብዙ ተከታይ ያፈራው አገስት ዲልማን ነው። ዲልማን በ1850 ዎቹ በጀርመንኛ ያሳተመውና በ1907 (ጎርጎሪሳውያን አቆጣጠር) ወደ እንግሊዝኛ በተተረጎመው የግዕዝ ሰዋሰው መጽሐፍ ላይ የሰነዘረው የግዕዝ ቁጥር ከግሪክ የመጣ ነው የሚል አጭር አንቀጽ ከመላምትነት አልፎ ወደ ተረጋገጠ እውነትነት በመሸጋገሩ ይህን ሃሳብ ሁሉም ሰው ካለምንም ማመንታትና ጥያቄ ተቀብሎት ቆይቷል። በ1980ዎቹ መጨረሻ ላይ ግን የዲልማንን የተረጋገጠ እውነት ጥያቄ ውስጥ የሚያሰገባ ሃሳብ በኃይሉ ሃብቱ ቢነሳም በህትመቱ ዝውውር ውስንነት ምክንያት ሊሆን ይችላል ሃሳቡ ሰፍቶ የብዙዎችን ቀልብ ሊስብ አልቻለም። የኃይሉ ሃብቱ ትንተና የግዕዝ ቁጥር ከራሳቸው ግዕዝ ፊደላት የተፈጠሩ ሊሆኑ ይችላሉ የሚል ቢሆንም ከድምጽ አልባ ፊደሎች ይሁን ከባለ ድምጽ ፊደሎች ስለማይለይ የዚህ ጽሑፍ አቅራቢ ይህን ሃሳብ ሙሉ በሙሉ እንዳይጋራ ያደርገዋል። በዚህ ጽሑፍ አቅራቢ የተደረገ ግርድፍ ምርምር የሚያሳየው ግን የግዕዝ ቁጥሮች ከድምጽ አልባ ፊደሎች መፈጠር ቢያንስ ከአንድ መቶ ዓመታት በፊት ሥራ ላይ የዋሉ እንደመሆናቸው ሊፈጠሩ የሚችሉት ከድምፅ አልባ ፊደሎችና ቃላትን ከቃላት መለያነት ሲያገለግል ከነበረ ጭረት መነሻነት ሊሆን ይችላል የሚል ነው። ይህ ሃሳብም በሐውልቶች ላይ ተጽፎ የምናያቸው ቁጥሮችን በተለይም ደግሞ የግዕዝ ቁጥሮችን ለመጠቀም የመጀመርያ የሆኑትን የማርያም ዓንዛና የሕንዛት ገብርኤል ሐውልቶችን በጥልቀት በማጥናት የተሰነዘረ ሃሳብ ነው። እነዚህ ሐውልቶች ይሁኑ ከነዚህ ሐውልቶች በኋላ የቆሙ የአክሱም ዘመን ጽሑፎችን የያዙ ሐውልቶች የሉዶልፍና የዲልማንን ይሁን ከነሱ በኋላ የተነሱ ተከታዮቻቸውን መላምት አይደግፉም። በተጨማሪም በድጋሚ መገለጽ ያለበት ቋሚና ጋድም ጭረቶች በማናቸውም በአክሱም ዘመን በተጻፉ ቁጥሮች ላይ እንደማይታዩ ነው (ቁጥር ስምንት፡ ሃያና ስድሳን ሳይጨምር)።

በተጨማሪም ሁሉም ሊህቃን የግዕዝ ቁጥርን በሚመለከት የሚሰማሙበት አንድ ጭብጥ ቢኖር የተገኘው ከፊደል ነው። ከየትኛው ፊደል? ስምምነት የለም። በመጨረሻም በድጋሚ ሳይገለጽ መታለፍ የሌለበት ምናልባትም እነዚህን ቁጥሮች የመፍጠር ሂደት በአንድ ጊዜ ተጀምሮ በዚያኑ ወቅት የተቋጨ ስራ ሳይሆን ዓሰርት ዓመታት የወሰደ የማሻሻልና የማስፋፋት ሂደትን የተከተለ እንደነበረ ከአንዳንድ ቁጥሮች (ለምሳሌ ፮፡ ፴፡ ፸

) ቅርጽ መረዳት ይቻላል። አብዛኞቹ አገዛት ድምጽ አልባ ፊደላትን ከቃላት መለያ ጭረት ጋር አዋህዶ በመጠቀም የተፈጠሩ ሲሆን የተወሰኑት ግን ለምሳሌ ቁጥር ፸ ቀለበትን በማክል እንዲፈጠሩ ከተደረጉት አገዛት መካከል ሊጠቀስ ይችላል። ከዚህ በላይ በማስረጃ ለማሳየት እንደተሞከረው የግዕዝ ቁጥር ከግሪክ ፊደል ይልቅ ከድምጽ አልባ የግዕዝ ፊደላት ሊፈጠር እንደሚችል ሐውልት ላይ ተጽፏው የተገኙ ድምጽ አልባ ፊደላት ጥሩ ማስረጃ ናቸው። ስለዚህ ሚዛን የሚደፋው መላምት እነዚህ ቁጥሮች ከነዚህ ፊደሎች ተገኙ የሚለው ነው።

ማጣቀሻ ጽሑፎች (References)

Asres Yenesew, አስረስ የኔ ሰው (1951 ዓም) የካም መታሰቢያ፡-የኢትዮጵያ ፊደል መሠረትነት መታወቂያ፣ አሥመራ፣ ኮከበ ጽባሕ ማተሚያ ቤት

Asres Yenesew, አስረስ የኔ ሰው (1951 ዓም) ትቤ፣ አክሱም መኑ ፣ አንተ። ገግድ ማተሚያ ቤት [አዲስ አበባ]

Bent, James Theodore, (1896, 2005), *The Sacred City of the Ethiopians: Being a Record of Travel and Research in Abyssinia in 1893*, (2005 reprint by Adamant Media Corporation).

Bordreuil Pierre and Pardee Denis (1995), “Un abécédaire du type sud-Sémitique découvert en 1988 dans les fouilles archéologiques françaises de Ras Shamra-Ougarit (information)” *Comptes-rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 139e année, No. 3, 1995, p. 855-860.

Briqueil-Chatonnet, Françoise (1997), “Origine et développement de l’écriture alphabétique” *La TILV*, No. 21, Mai 1997, p. 18-24.

Bulakh Maria and Yohannes Gebre Selassie, “New Readings and Interpretations on the Inscribed Stele from Ḥənzat (HS1)”, *Aethiopica*, 25 (2022): 125-159.

Buxton, D (1970) *The Abyssinians*, London, Thames and Hudson.

Dillmann Christian Frederick Augusti (1907), *Ethiopic Grammar*, 2nd edition enlarged and improved (1899) by Carl Bezold, translated by James A. Crichton, London.

Drewes, A.J, 1962, *Inscriptions de l’Éthiopie Antique*, Leiden.

Drewes, A.J & Schneider, R, 1976, Origine et developement de l’écriture Ethiopienne, jusqu’& l’époque des inscriptions royales axumite, *Annales d’Éthiopie*, 10, 95-107.

- Gebre Eyesus Hailu ገብረ ኢየሱስ ኃይሉ (አባ) 1939 ስለ ግዕዝ ቋንቋ ታሪክ (በነሐሴ 23 ቀን 1936 ዓም በቤተ መጻሕፍት ወመዘክር የተደረገ ንግግር)
- Getatchew Haile (1996), "Ethiopic Writing" in Daniels, Peter T., Bright William (eds.), *The World Writing Systems*, Section 51, Oxford University Press.
- Hailu Habtu (1987), *Preliminary Notes on Ancient Ethiopian History*, "Unpublished Manuscript", The City College, City University of New York, History Department.
- Honeymoon, A. M., 1952, The Letter-Order of the Semitic Alphabets in Africa and the Neareast, *Africa: Journal of the International African Institute*, 22/2: 1952.
- Kidane Wald Kifle and Kifle Giyorgis-ኪዳነ ወልድ ክፍሌና ክፍለ ጊዮርጊስ (1948 ዓም) መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ ወመዘገበ ቃላት ሐዲስ /አሳታሚ ደስታ ተክለ ወልድ/ አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት
- Kidane Wald Kifle- (1926 ዓም ሦስተኛ እትም 1965) መዘገበ ፈደል አርቲስቲክ ማተሚያ ቤት
- Knibb, Michael, 2003, "Bible Vorlage, Syriac, Hebrew, Coptic, Arabic" *Encyclopaedia Aethiopica* I, Wiesbaden, 565a-b.
- Kropp Manfred (2012) "Monumentalised Accountancy from Ancient Ethiopia", in Steffen Wenig & Wolbert Smidt (eds.): *One Hundred Years German Aksum Expedition (DAE) Proceedings of the Second International Littmann Conference at Aksum*, 7-11 January 2006, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2012 (Meroitica, vol. 24), p. 177-197.
- Littmann, E., *Deutsche-Aksum-Expedition*, Heransgegeben von der General Verwaltung der Königl. Museen zu Berlin, Druck und Verlag von Georg Reimer, 1913. Band, IV.
- Loundine, A.G (1987), *L'Abécédaire de Beth Shemesh*, Le Muséon, 100: 243-250.
- Ludolf Job (No date, but 2005), *Histoire de l'Éthiopie*, Livre I, INALCO, L'Archange.
- MZ= Manuscript from Zeway, *The Acts of Martyre of Saint Aréthas, the Saints Martyres of Najran and Kaléb, king of Aksum*, (unpublished manuscript).

- Pirenne, J and Gigar Tesfaye, « Les deux inscriptions du négus kaléb en Arabie du sud », *Journal of Ethiopian Studies*, 1982, v. 15, p. 105-122.
- RIÉth.= *Recueil des inscriptions de l'Éthiopie des périodes pré-axoumite et axoumite* (RIÉth.), 1991; edited by Bernard Etienne Drewes, Abraham Johannes & Schneider Roger, introduction by Anfray Francis, the Documents, t. 1. Académie des Inscriptions et Belles-lettres, Paris, De Boccard, 1991; t. 2, the catalog, 1991.
- Robin Christian (1991), "Les écritures de l'Arabie avant l'Islam" *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, No. 61, 1991, p. 127-137.
- Sergew Hable Selassie (1972), *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, Addis Ababa.
- Schneider Roger (1983), "Les Origines de l'écritue Éthiopienne" in Stainslaw Segert and J. E. Bodrogleget (eds.) *Ethiopian Studies Dedicated to Wolf Leslau on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday*, Nov. 14 1981, by friends and colleagues, Wiesbaden 1983, p. 412-416.
- Schneider Roger (1984), "La Première Attestation de l'Alphabet Éthiopien" *Groupe Linguistique d'Études Chamito-Sémitiques (G.L.E.C.S)*, XXIV-XXVIII, 1979-1984, p. 239-241.
- Threatte Leslie, 1996, "The Greek Alphabet" in Daniels, Peter T., Bright William (eds.), *The World Writing Systems*, Section 22, Oxford University Press.
- Uhlig, Siegbert (1990), *Introduction to Ethiopian Palaeography*, Bd 28, Stuttgart Steiner.
- Ullendorff Edward (1951), "Studies in the Ethiopic Syllabary" *Africa: Journal of the International African Institute*, vol. 21, No. 3, p. 207-217.
- Yohannes Gebre Selassie, 2014 «New Data on ᵛGZ, son of a King: From a third century AD Unvocalized Gəəz Inscription (Hənzat, Təgray), *Annales d'Éthiopie*, vol. 29, 13-25.
- Yohannes Gebre Selassie, 2015, "Enno Littmann: An assessment of his legacy in the light of ongoing scholarly debates", in W. G.

- C. Smidt and S. Thubuville eds. Cultural Research in Northeastern Africa: German Histories and Stories, *Ityopis, Northeast African Journal of Social Sciences and Humanities*, Special Issue No. 1, Frankfurt, Addis Ababa: 157-171.
- Yohannes Gebreselassie, 2016, *Gädlä Kaleb: A New Document from the Island Monastery of Däbrä Şayon*, Tulu Gudo, Zway; International Conference on archaeology of ancient Ethiopia: Cult places in ancient Ethiopia, Recent Archaeological Research, 14-16 April 2016, Paris.
- Zietmann Thomass (2007) "Numbers, numerals, numeric systems" *Encyclopaedia Aethiopica*, (vol. 3, He-N) in Siegbert Uhlig, edit. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, p. 1201-04.
- Zuurmond, Roechus, 2003, "Bible Vorlage Greek" *Encyclopaedia Aethiopica* 1, Wiesbaden, 563a-564a.

Yohannes Gebreselassie
Mekelle University, College of Social Sciences and Humanities,
Department of History and Cultural Studies